

Araştırma Makalesi • Research Article

Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetvelleri ve Türk İslam Edebiyatı Eğitiminde Kullanımı

Comparative Circular Tables of the Hijri & Gregorian Centuries and Its Usage in Turkish-Islamic Literature Education

Recep Yılmaz*

Öz: Temel amacı tarihsel zaman kavramının anlaşılmasına katkı sunmak olan bu makale genelde İslam tarihi özelde Türk İslam edebiyatının tarihsel boyutuna kronolojik zemin kazandırmak için tarafımızca dairevi formda tasarlanan Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetvelleri'ni tanıtmaktadır. Zamanın dünya çapında yaygınlık bulmuş saat ve takvimlerle ölçülen standard yönüne karşın farklı kültür ve medeniyetlerin zaman anlayışlarını yansıtan izafi yönü de vardır. Sistematik olarak ölçülen zamana kronolojik zaman, olayların önemine göre değer alan zamana ise tarihsel zaman denilmektedir. Tarihsel zaman, kronolojiye dayanan yönüyle nesnel, değer ve kimlik yansıtan yönüyle öznel bir zaman anlayışı olarak görünür. Tarihsel zamanın kronolojik yönü pratik hayata bakarken kronolojik zamandan ayrı olarak yansıttığı öznellik ise kimlikle ilişkili olup teoriktir. Öte yandan soyutluğu nedeniyle zaman metaforsuz anlatılamayan bir kavramdır. Bu yüzden tarihsel zamanın dayandığı kronolojik zamanın temsilinde öteden beri çizgi metaforundan yararlanılmıştır. Zamanın temsilinde kullanılması adeta kaçınılmaz olan bu metafor kronolojik zamanın dilimlere ayrılmasında işe yaradığı gibi tarihsel zamanın dönemlere ayrılmasında da kullanılmaktadır. Batı medeniyetinde ortaya çıkmış ve tüm dünyaya yayılmış düz çizgi halindeki zaman algısı kendini zamanın temsillerinde de göstermiştir. Bu bağlamda İslam medeniyetine mensup kültürler için kronolojiyi gözeterek kendi tarihsel zaman anlayışlarını yansıtan dönemlendirme denemelerine ihtiyaç vardır. Bu çalışma söz konusu denemelere altyapı sunacak özgün zaman temsillerine ihtiyaç olduğu düşüncesiyle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih öğretimi, Tarihsel zaman, Zaman çizelgesi, Dairevi cetvel, Dönemlendirme

Abstract: The aim of our study is to contribute to the understanding of the concept of historical time at the theoretical level, and to introduce the Comparative Circular Tables of the Hijri Gregorian Centuries, which we think will provide a linear basis to the chronological dimension of Islamic history in general and Turkish-Islamic literature in particular. As opposed to the measured aspect of time based on clocks and calendars that have become widespread around the world, there is also the relative aspect that reflects the different time understandings of cultures and civilizations. We call the systematically measured time chronological time, and the time that is valued according to the importance of events is called historical time. Historical time emerges as an objective understanding of time with its chronological aspect, and as a subjective understanding of time with its value and identity reflecting aspect. While the chronological aspect of historical time looks at practical life, the subjectivity it contains which is apart from chronological time is related to identity. Time is a concept that cannot be explained

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları,

ORCID: 0000-0003-3490-6225, r.yilmaz@alparslan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Yılmaz, R. (2023). Hicrî-Milâdî yüzyılların karşılaştırmalı dairevi cetvelleri ve Türk İslam edebiyatı eğitiminde kullanımı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 129-165.

<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1124343>

Received/Geliş: 01 Jun/Haziran 2022

Accepted/Kabul: 17 April/Nisan 2023

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2023

without a metaphor due to its abstractness. Therefore, both the historical time and the chronological time on which it is based are expressed with the metaphor of line, either explicitly or implicitly. This metaphor, which is almost inevitable to be used in the representation of time, is an important tool that is used in dividing chronological time into intervals, as well as in dividing historical time. With the hegemony of Western civilization, the understanding of time, which was expressed as a straight line, dominated almost the whole world, and this understanding also showed itself in time representations. In this context, there is a need for time representations for cultures belonging to the Islamic civilization, which will reflect their historical understanding of time without breaking with chronology, and provide an infrastructure for possible periodizations.

Keywords: History teaching, Historical time, Timeline, Circular tables, Periodization

Giriş

Zihnin temel bir kategorisi olarak zamanın dikkate alınması sağlıklı düşünmenin ayrılmaz bir parçası olup zaman içindeki olayların meydana geliş noktalarını tayin ve öncelik-sonralık ilişkilerini takip etmek toplumsal yaşamın temel gereksinimleri olarak karşımıza çıkar. Nitekim öncelik ve sonralık gibi temel zaman kavramlarındaki ihmal, düşünce örgüsünde sebep ve sonuç ilişkisini zedeleyerek belirsizlik ve anlam yitimine yol açar. Bundan dolayı insanoğlu ilk çağlardan beri tabiat gözlemlerine dayalı olarak zamanın ölçümüne önem vermiş, zamana ilişkin çeşitli kavram ve araçlar geliştirmiştir.

Öte yandan zaman kontrolünün kimlikle de ilişkisi vardır. Nitekim zaman hakkındaki düşünceler, farklı varlık anlayışlarını yansıtır. Zira insan bilincinde tarihe dönüşen zamanda meydana gelen türlü olaylar bireyin olduğu kadar toplumun hafızasını da şekillendirir ve toplumsal kimliğe zemin sağlar. Zaman algısı bakımından toplumlar arasında farklılıklar olduğu gibi aynı toplumun zamana dönük mevcut anlayışında da değişim görülebilir. Örneğin Koselleck'in, Batıda 18. yüzyılın sonlarından itibaren meydana geldiğini belirttiği perspektif değişimi yeni bir zaman anlayışı üretmiş, bu da Batılıların tarihsel zaman üzerindeki tasarruf biçimini etkilemiştir. Söz konusu yüzyılda kıyamet fikrinin kabul edildiği geleneksel sonlu Hristiyan perspektifiyle kazanılmış olan geçmişin deneyimlerinden hareketle geleceğin tahmin edilebilir olduğu zaman anlayışından (Koselleck - Presner, 2002: 112) vazgeçilmiş, kıyametin olmadığı, sonsuz geleceklili yeni bir zaman anlayışına geçilmiştir. Bu zaman algısının ayırıcı vasfı, tarihin, aksilik ve sapmalara rağmen nihai olarak bizzat insanlar tarafından planlanıp yürütülen uzun vadeli, artan bir tatmin süreci olarak görülmesi (Koselleck, 2004: 265-266) ve zamanın sürekli ilerleme halinde olan düz bir çizgi şeklinde algılanmasıdır (Ülken, 1968: 281). Modernitenin adeta toplu bir ifadesi halinde olan bu yeni zaman anlayışının Batı hâkimiyeti sayesinde neredeyse tüm dünyanın zaman algısı haline gelmiş olması, tarihsel zaman kavramının önemini arttırmıştır.

Bir yönüyle kronolojiyle iç içe olsa da tarihsel zaman kavramı, kronolojiden ayrı bir karaktere sahiptir. Kronolojik zaman aracılığıyla görünür olması tarihsel zaman kavramının anlaşılmasını zorlaştırır da kavramın kimliğe bakan yönü oldukça önemlidir. Söz konusu önem batılı zaman anlayışına adapte olmamış toplumlar için hassas bir durum arz etmektedir. Zira zaman anlayışına bağlı olarak tarihsel zaman yorumlarının değişmesi, bunun da dönemlendirmelere yansması söz konusu olmaktadır. Aynı hassas durum saatler ve takvimler gibi zamanın kronolojik temsilleri için geçerli olmasa da kronolojik zamanın yorumlandığı tarih ve zaman çizelgeleri gibi zaman temsilleri için de geçerlidir.

Soyut zamanın bir anlamda somutluk kazanarak kâğıt yahut başka bir yüzey üzerinde temsil edilmesinde çizginin temel bir rolü vardır. Bu temel rolün gelişimini örneklendirmek bakımından çalışmada zaman temsillerinin basit liste ve cetvellerden karşılaştırmalı tablolara, çizelgelerden zaman şeritleri ve tarih haritalarına doğru gelişimine dair kısaca bilgi verilecektir. Bu noktada zamanın somutlaştırılmasında yaygın çizgisel temsillerin genellikle Batılı tarihsel zaman anlayışını yansıttığı görülecektir. Bu bizi, Türk-İslam kültürüne mensup toplumların tarihsel zaman anlayışlarını yansıtan alternatif dönemlendirme önerilerine zemin sağlayacak zaman temsillerine ihtiyaç duyulacağı gerçeğine ulaştıracaktır.

İletişim teknolojisinin durmadan geliştiği, bilgiye ulaşmanın alabildiğine kolaylaştığı, kolay elde edilen enformasyonun kontrol edilemez derecede çoğaldığı çağımızda süreç, bütünlüklü görüşün aleyhine işlemektedir. Bu nedenle artan bilgiyi kontrol etmeyi kolaylaştıran eğitim materyallerine ihtiyaç olduğu açıktır. Söz konusu ihtiyacın en çok hissedildiği alanların başında da tarihsel zaman ve onun çizgisel temsilleri olan zaman çizelgeleri gelmektedir. Nitekim konu ile ilgili çalışma yapanlar, tarihsel zaman kavramının öğrencilere kazandırılmasının en etkin yolunun tarihsel zaman çizelgesi türünde görsel çalışmalar olduğunu ifade etmekte ve bu doğrultuda yapılacak yeni denemeleri teşvik etmektedirler (Altun - Kaymakçı, 2016: 162, 173). İbrahim Halil Üçer de İslam düşüncesinin gelişim evrelerine dair oldukça ayrıntılı tasnif verileri içeren “İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi” makalesinde dönemlendirmelerin, birbirinden farklı hususiyetleri olan uzun zamansal süreçleri fark etmemiz ve ‘şu an nerede durduğumuzu’ bilmeye yardımcı olan hayati önemine dikkat çekmiştir (2017: 43).

Dönemlendirmelerin tarihsel zamanın kendilik bilinci doğuran yönüyle ilgisinden hareketle İslam medeniyetini merkeze alan dönemlendirme alternatiflerinin üretilmesi gerekliliğine dikkat çeken “Batıda ve Türk İslam Kültüründe Tarihsel Zaman Algısı” (Yılmaz, 2022: 908) adlı teorik makalemizden sonra bu çalışmamızda olası dönemlendirmelere zemin kazandırmaya yönelik pratik-görsel teklifimizi paylaşıyoruz.

Teorik ve pratik yönleri bulunan çalışmamızın ilk aşamasında ana kavramımız olan tarihsel zaman etrafındaki kavramlara ve zaman temsillerinin gelişimine yer verilmiştir. Esas teklifimizi içeren ikinci aşamada ise bir zaman temsili olarak Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetvelleri’nin tanıtımı yapılarak bunların Türk İslam edebiyatı alanında kullanımına dair bilgi verilmiş ve cetveller Türk İslam edebiyatına ilişkin bir kullanım örneklemiyle birlikte paylaşılmıştır.

1.Kronolojik Zamandan Tarihsel Zamana

Çalışmamızın temel amacı tarihsel zaman kavramının anlaşılmasına katkı sunmaktır. Fakat tarihsel zaman, kronolojik zamanla yer yer karıştırılan bir kavram olduğundan bu ikisi arasındaki ayrımı göstermek bakımından öncelikle kronoloji kavramına yer vermek yerinde olacaktır. Kronolojiler, toplumsal düzenin gereği olan zaman kontrolünü saatler ve takvimlere göre daha uzun süreçler için sağlayan yöntemlerdir. Kronolojinin varlığı, olayların öncelik sonralık düzenini korumak için zaruridir. Kronolojik bilginin yokluğundan anakronizm doğar. Koselleck, yılları altıncı yüzyıldan itibaren Hz. İsa’nın doğumunu temel alarak sayan ve büyük ölçüde evrenselleşmiş Hıristiyan kronolojisi de dâhil tüm kronolojilerin nihayetinde belirli bazı kültürlerin ürünleri olarak göreceli olduklarına dikkat çeker. Yine de tarihsel olarak göreceli olan her kronolojinin, doğa tarafından önceden belirlenmiş bir zamana dayanmakta olduğunun altını çizer. İnsanların doğanın önceden verdiği zaman sınırlarını aşmadıklarını, her ne kadar teknolojik yahut tıbbî yolla bu zamanları manipüle etmeyi öğrenseler bile yine de bu sınırlara bağımlı kaldıklarını hatırlatır. Düşünür, doğal zamandan ödünç alınan kronolojinin tarihsel gerçekliğin ve tarihsel olayların anlamlı bir yeniden inşası için vazgeçilmez olduğunun altını çizer ve kronolojik ardışıklık olmadan her tarihin sadece anlamsız değil aynı zamanda imkânsız olduğunu belirtir (Koselleck - Presner, 2002: 106,109). Kütükoğlu da oluş zamanı tespit edilemeyen bir olayın diğer pek çok şartının da bilinemeyeceğini; bu durumun da doğru değerlendirme yapmayı (Kütükoğlu, 1998: 15) engelleyeceğini belirterek kronolojinin hayati önemine dikkat çeker.

Tarihsel zamana gelince bu kavram kronolojik zamana dayanmakla birlikte onunla aynı şey değildir. Koselleck, olayların sıralaması ve anlatımının kesin bir kronolojiye ihtiyaç duyduğunu, bununla birlikte kronolojinin “tarihsel zamanın” içeriğini belirleyemeyeceğini (Koselleck, 2004: 1) söyler ve tarihsel zamanı kronolojik zamandan ayırır. Tarihsel zamanın kronolojiye bağımlı olması, onun kronolojik zamanla ayniyet içinde görülmesini beraberinde getirmiştir. Oysa tarihsel zaman kavramını öne çıkaran başlıca husus, kronolojik zamanda meydana gelen olayların değerlendirilmesi ve bu değerlendirmedeki subjektifliktir. Kronolojik bilginin yokluğunda anakronizm doğarken tarihsel zaman anlayışının yokluğunda ortaya çıkacak olan şey yorum kabiliyeti ve kimliktir. Kronolojik zamanda olayların sırasının korunması önemsenirken tarihsel zamanda ilgilenilen şey belirli bir toplum

için belirleyici olayların ne olduğudur. Koselleck tarihsel zamanı belirli faaliyetlerde bulunan, hisseden ve acı çeken insanlara ve onların inşa ettiği kurum ve kuruluşlarına bağlı zaman olarak tanımlar. O halde tarihsel zamanın, kronolojik zamana göre daha sübjektif nitelikte olduğunu söylemek ve tek bir tarihsel zaman anlayışından değil tarihsel zaman anlayışlarından bahsetmek gerekecektir (Koselleck - Presner, 2002: 110).

Koselleck'e göre tarihsel zaman kavramı 18. yüzyılda moderniteyle birlikte ön plana çıkmıştır. Zira modern zamanlar, geçmişin tecrübesi ve geleceğin beklentisi arasında daima uyum tesis eden geleneksel dini zamanların aksine geleceği geçmişinden hareketle tahmin edilemeyen, değişim aralıklarının sıklaştığı ilerlemeci bir zaman anlayışı ortaya koymuştur (Koselleck, 2002, 115). Dolayısıyla onun ısrarla üzerinde durduğu tarihsel zaman geleneksel zamanlarda pek de ihtiyaç duyulmayan bir kavram olurken değişimlerin giderek hızlandığı modern zamanlarda daha önemli hale gelmiştir. Ona göre modernitenin öngörülemezliği ön plana çıkararak tarihsel zaman anlayışını kavrayabilmek için geçmiş ve gelecek arasındaki ilişkiye ve zamanın bu iki boyutu arasındaki geçmişin deneyimiyle geleceğin beklentisi arasındaki farkın değişimine odaklanmalıdır (Koselleck - Presner, 2002: 111).

Öngörülemezliğin ön plana çıktığı Batı merkezli modern tarihsel zaman anlayışı etkisini tüm dünyaya yaymış olmakla birlikte onun kendi geçmiş tecrübe muhtevassından kaynaklı olarak her insan ve toplumda aynı şekilde etki göstermesi beklenemez. Zira geçmiş olaylardan hangilerinin hatırlanmaya değer ve tayin edici olduğu meselesi toplumdan topluma değişiklik gösterir. Örneğin bir savaşın kronolojik zamanı savaşın tarafları için aynı ise de onlar söz konusu savaşı tarihsel zaman bakımından aynı şekilde yorumlamayacaklardır. Eviatar Zerubavel, olayların tarihsel anlamının, onları zihnimizde diğer olaylara göre nasıl konumlandığımızla ilgili olduğunu söyler (Zerubavel, 2012: 14). Üçer, Braudel'den nakille bu durumun daha temeldeki sebebine işaret ederek dünyaya etki eden eylemlerin arkasındaki insanların farklı varlık, değer, insan ve evren anlayışlarına sahip olmasına dikkat çeker (Üçer, 2020: 40). Medeniyetler ve onlara bağlı kültürlerin, varlık anlayışlarındaki tamamlayıcı kategori olan zamanı algılayışlarında oluşan farklar onların tarihsel zaman anlayışlarına yansır.

Zaman tek başına geçmişle sınırlı bir kavram olmamakla birlikte geçmişin onun idrak edilmesindeki rolü, gerçekleşmiş olanı içermesi bakımından oldukça önemlidir. Mehmet Kaplan geçmişin, zamanı idrak etmedeki mühim rolünü, "eskiler bizde zaman duygusunu yaratabilecek yegâne vasıta" diye ifade eder. Kaplan geçmiş duygusunun, insanı ve medeniyeti anlamak bakımından son derece lüzumlu olduğunu ve sadece hâlihazırda yaşayanların bu duyguyu edinemeyeceklerini söyler (Kaplan, 1998: 267-268). Bu durum bir bakıma tarihsel zaman fikrinden kopuk olmanın getireceği yüzeyselliğe de işaret etmektedir. Zira özellikle modern zamanların getirdiği değişimler karşısında savrulmamak, geçmişin şimdiye uzanan bağlarının farkında olmayı gerektirir. Bu anlamda değişim, devamlılık içinde bir değişim olmalıdır. Türk edebiyatında zaman kavramına ilişkin yaklaşımlarıyla öne çıkan Tanpınar, bu durumu "...milli hayat devamdır. Devam ederek değişmek, değişerek devam etmektir" diye ifade etmiştir (Tanpınar, 1995: 20). Zaman kavramının kendisine yöneldiğimizde tarihsel zamanın felsefi yanı ön plana çıkar. Ayhan Bıçak'ın belirttiği gibi insanın, zihnin bir kategorisi olarak zamana yönelik düşüncesi köken, süreç ve gaye bakımından varoluşunu temellendirmeye (Bıçak, 2019: 176, 213) dönük bir çabadır. Böyle bir çabanın neticesinde kazanılan kendilik bilinci, tarihi süreçlere değişim noktalarının işaretlendiği dönemlendirmeler olarak yansır.

1.1.Dönemlendirmeler

Her yerde aynı neticeyi veren fen bilimleri dışında sosyal ve beşerî bilimlere ilişkin süreçleri birbirinden ayırmaya yarayan dönemlendirmelerin de, onları ele alan medeniyetin tarihsel zaman anlayışını yansıtması söz konusudur. Dolayısıyla bir toplumun farklı varlık, değer, insan ve evren anlayışlarına göre şekillendirilmiş dönemlendirmeleri evrensel addederek benimsemeye çalışması, başka bedenler için dikilmiş elbiselerin uygun olup olmadığına bakılmaksızın giyilmeye çalışılmasına benzetilebilir. Zamanın dönemlere ayrılmasında çoğu kere kültürel tercihlerin belirleyici olduğu görülür. Tarihsel zaman anlayışlarının çeşitli tezahürleri olarak karşımıza çıkan dönemlendirmeler yüz yıl, bin yıl gibi sayıya dayalı yansız dönemlendirmeler dışında genellikle toplumların kendi gelişim

süreçlerinden hareketle belirledikleri Orta çağ, Rönesans, Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet gibi sosyal, kültürel ve siyasi değişimlerden hareketle geliştirilebilirler. Le Goff, tarihçinin dönemlendirme ile hem bir zaman anlayışına şekil verdiğini hem de bu yolla “tarih” adı verilen geçmişin sürekli ve genel bir resmini sunduğunu söyleyerek bu zaman tasniflerinin ne işe yaradığına işaret eder. Dönemlendirmeler, gündelik yaşama hâkim olma olanağı sağlayan takvimlere nazaran insanlığın içinde yol aldığı zamana egemen olma istek ve ihtiyacına daha uzun süreler için cevap veren zaman birimleridir (Le Goff, 2017: 21,101). Morony, bir dönemi kendi iç bütünlüğü olan ve iki uçta kendisine sınırdaş olan diğer dönemlerle zıt oluşuyla belirlenen bir zaman dilimi olarak tanımlar (Morony, 1981: 249). Esasen kronolojik olayların subjektif olabilecek çeşitli yorumlarını ön plana çıkaran tarihsel zaman, kendini belirleyici olaylarla başlayıp devam eden dönemler halinde gösterir. Toplumların kendilik bilincine bağlı olarak olayların tarihsel anlamlarını belirleme tercihleri, dönemlendirmelerde ortaya çıkar.

Dönemlendirmeler, öncelikle bir referans noktasına ihtiyaç duyarlar. Bu referans noktası bir başlangıçtır. Takvim başlangıçları da önceki ve sonrayı ayıran bir dönemlendirmez. Esasen herhangi bir niceliğin sayılmasında takvimlerde olduğu gibi bir başlangıç noktasına ihtiyaç duyulur. Böylece kabul edilen başlangıçtan hareketle önceki ve sonraya doğru ara durakların belirlenmesi mümkün olur. Farklı kültür ve medeniyetlerce yapılan takvimlerde benimsenen başlangıçların toplum hafızasında yer eden belirleyici hadiseler olduğu görülmektedir. Bir başlangıç fikri ve ona bağlı olarak ara durakların yokluğu yahut belirsizliği, zaman algısındaki zafiyete işaret eder. Esasen farklı özellikleri olan dönemlerin oluşturduğu zamanın tek bir yapıymış gibi görülmesi, moderniteyle gelen değişimlerin hızı karşısında süreçlerin takibinde zaafa düştüğünü gösterir.

Koselleck’in, geçmişin tecrübesi ile geleceğin beklentisi arasındaki değişen insan şuuru dikkat çekmesi önemlidir. Tanpınar’ın “devam ederek değişme” şeklinde formüle ettiği cümlede de devam unsurunu sağlayan eksen olarak kendilik bilincine yönelik ima vardır. Söz konusu kendilik bilincinin pratiğe yansımaları, yukarıda belirtildiği gibi kendi tasavvurunu tarih üzerinde yapılacak tasarruflarla gösterecektir. Dolayısıyla modernitenin tarihsel zaman algısı karşısında belirli bir tarihsel zaman anlayışını temsil eden Türk İslam Kültürünün hayatiyetini gösterecek dönemlendirme denemelerine ihtiyaç vardır. Tam bu noktada halihazırda mevcut olan yahut istikbalde geliştirilecek dönemlendirmelere zemin sunacak zaman temsillerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Zira zaman gibi soyut bir kavramın bir somutlaştırma işlemine başvurmaksızın anlatılması oldukça zordur. Bu amaçla tasarladığımız dairevi cetvellerin tanıtımına geçmeden önce 19. yüzyıldan itibaren eğitim materyalleri olarak kullanımı giderek artan zaman temsillerinin gelişim sürecine değinmek yerinde olacaktır.

1.2.Zamanın Temsilleri

Hayatın her yanını kuşattığı halde soyutluğu nedeniyle ele avuca gelmeyen zaman kavramının nasıl anlatıldığı, onun geçmekte oluşunun nasıl temsil edildiği meselesi oldukça ilgi çekicidir. Rosenberg ve Grafton, *Zaman Çizelgesinin Tarihi* adlı eserin “zamanın kâğıt üstünde görünümü” alt başlıklı bölümüne; “tarih neye benzer, zamanı nasıl çizersiniz” sorularıyla başlarlar. Tarihi metinlerin öteden beri analizlere tabi tutulduğunu, fakat buna karşın zamanın temsil edilmiş yöntemlerine dair tarihsel sürecin büyük ölçüde ihmal edildiğine dikkat çeken Rosenberg ve Grafton grafik gösterim yöntemini bilgileri düzenlemenin en temel araçları olarak zikrederler. Aynı şekilde grafik yapıdaki tarihsel çizelge ve diyagramlar hakkında da pek az şey yazılmıştır. Oysa zaman tasavvuru, çizgi metaforuyla neredeyse birbirinden ayrılması mümkün olmayacak derecede ilişkilidir. Bu bağlamda edebiyat eleştirmeni W. J. T. Mitchell’in “mekânsal form zaman kavramımızın algısal temelidir, mekânın aracılığı olmadan zamanı anlatamayız” şeklindeki sözü aktarılır (Rosenberg - Grafton, 2010: 10). Gerçekten de zaman gibi soyut bir kavramı mekânın yardımı olmadan anlayamaz ve anlatamayız. Zira zaman, mekânda görünür hale gelir. Nitekim zamanın parçalara bölünüp sayılabilir hale getirilmesiyle elde edilen zaman kavramlarının çeşitli yüzeylere aktarılması söz konusu olduğunda ortaya saatler ve takvimler gibi ölçüm aletleri çıkmıştır (Yılmaz, 2022: 900).

Zihnin bilişsel işlevleri üzerine çalışmalar yapan Lakoff ve Johnson, yaşamını sürdürmek zorunda olan her varlığın çevresine bir kategorileştirme şuuruyla yaklaştığı, insanın da, aynı şekilde varlıkları

ayırpı düzene koyma anlamındaki kategorileştirme işini, somut mekândan ürettiği kavramsal metaforlar aracılığıyla gerçekleştirdiğini belirtirler (Lakoff - Johnson, 1999: 17, 45). Aynı durumun zamanı parçalara ayırma hususunda da geçerli olduğunu ileri süren Lakoff-Johnson, sabit bir noktaya giden hareketli gözlemciyi tasvir eden adını verdikleri ve dilsel örnek ifadesi “We’re coming up on Christmas” “Yılbaşına geliyoruz” metaforuyla kadranı çizgilerle bölünmüş analog saatleri örnek verirler. Bu örnek metaforunda zamanlar, saatin kadranındaki mekân üzerinde konumlandırılmıştır; zamansal aralıklar da konumlar arasındaki mesafelerle anlatılır. Saatlerin akrepleri geçiş kavramını; kadranda yer alan akrebin ön ve arkasına düşen sabit konumlar ise geçmiş ve gelecek zamanı canlandırır. Bu metaforla, zaman değişiminin, mekândaki değişim kullanılarak görselleştirildiğini belirten Lakoff-Johnson, zaman ölçülerinin metaforik olarak mekân ölçüleriyle temsil edilmesinin tarih ve takvim oluşturma geleneğinin merkezinde yer aldığını ayrıca gelecek planlarımızı görselleştirmeye yaradığını belirtirler (Lakoff - Johnson, 1999: 173). Zamanın bu metaforik aktarım yoluyla görselleştirmesinde ayırıcı fonksiyonuyla çizginin rolü oldukça merkezîdir. Çizginin bu temel rolünün gelişimini örneklemek bakımından; çizginin açıkça çizilmemiş olsa da zımnen bulunduğu basit liste ve cetvellerden karşılaştırmalı tablolara, çizelgelerden zaman şeritleri ve tarih haritalarına doğru gelişen zaman temsillerine dair kısaca bilgi verilmesi yerinde olacaktır.

Türkçeye Arapçadan geçme cetvel kelimesinin çizgi temelli olduğu görülür. Nitekim Arapça somut kökeni “küçük akarsu” anlamındaki (Mustafa vd., 1982: 111) cetvel kelimesinin zamanla herhangi bir konunun kısa başlıklar halinde gösterilmesine yarayan; liste, tablo, diyagram, çizelge (Aydın, 1993: 214) karşılığı olarak kullanılması söz konusudur. Fihrist, doğru-yanlış cetveli, kerrât (çarpım) cetveli, terim cetvelleri gibi kullanımlarına sıklıkla rastlanan kelime günümüz Türkçesinde ölçüm aleti anlamındaki kullanımı hariç, yerini çizelge ve tablo kelimelerine bırakmış görünmektedir. Cetvel bir sanat terimi olarak da yazma kitap ve hat levhalarında, yazının kâğıt üzerinde işgal ettiği alanın dört bir tarafına çizilen çizgi (Uzun, 1993: 214) anlamına sahiptir.

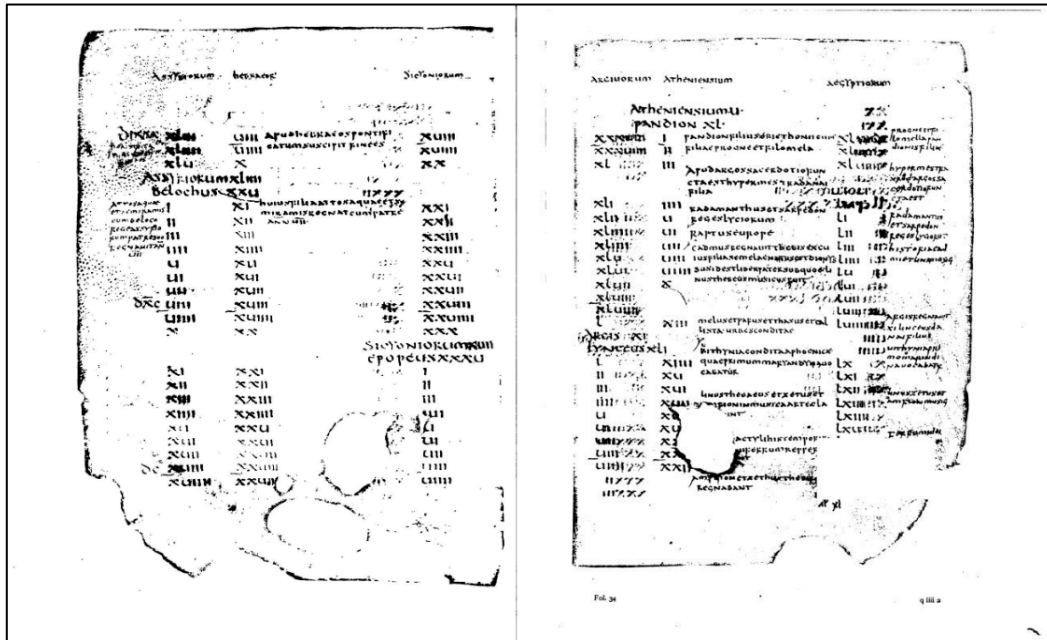
Yüzeylerinde güneş ışığının hareketini takip etmeye yarayan çizgiler bulunan, bize gün içinde hangi noktada olduğumuzu gösteren saatler gibi takvimler de yılın günlere ve aylara göre dilimlenmiş bir temsili olarak yıl içinde bulunduğumuz noktayı gösterirler. Takvimleri, yılı gösteren analog saatler gibi düşünmek mümkündür. Esasen kadranlı saatler ve takvimlerin de temelde çizgi temelli cetveller olduğu söylenebilir. Nitekim Unat, takvimleri gök cisimlerinin dönüşlerinden yola çıkarak zamanın günlere, aylara, yıllara bölünmesine dönük cetveller şeklinde vafeder (Unat, 2004: 2). Zaman ve tarihle ilişkili cetvel olup cetvel adı verilen çalışmalara bakıldığında bunların fonksiyonları bakımından takvim çevirme ve kronoloji cetvelleri olarak ayrılabilirliğini görüyoruz. Takvim çevirme cetvelleri farklı takvim sistemlerini birbirine çevirmeye yarayan tablolar olarak bir grup teşkil ederken, önemli olayları oluş tarihlerine göre liste halinde veren kronoloji cetvelleri diğer bir gurubu oluştururlar.

Muhammed Hamidullah ilk gurupla ilgili olarak enternasyonal seviyeye ulaşmak isteyen bir toplumun ihtiyaç duyacağı şeylerden birinin de değişik takvimlerin muadillerini bilmek olduğunu ifade eder. Dolayısıyla milâdî XVII. yüzyılın başlangıcından beri Batı’da kültür anlayışının gelişmesi ve uluslararası tarihin kaynaklarına dair ilgisinin artmasıyla hicrî ve milâdî tarihleri birbirine çevirmeye yarayan cetveller hazırlanmaya başlanmıştır. Bu cetvellerin en eskisinin 1609 tarihli *De Annis Arabum Cum Annis Nostris-Comparatis* “Bizim Yıllarla Karşılaştırmalı Arap Yılları Üzerine” adlı eser olduğunu zikreden Hamidullah, bu tür eserlere bir dizi örnek verir (Hamidullah, 2000, 678). Bu cetvellerin bizdeki örnekleri için Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın, hicretten milâdî 2212 yılına kadar kamerî-hicrî, milâdî ve şemsî-hicrî yılbaşlarının birbirine çevrimini tespit eden ayrıntılı bir cetvel içeren *Islahu’t-takvim*’i, Hâmit Dilgan’ın *Takvimler ve Tarih Tekabülleri* (Dilgan, 1957) ve Reşit Faik Unat’ın, Wüstenfeld cetvelleri ve Ahmet Muhtar Paşa’nın eserinden yararlanarak yayınladığı *Hicrî Milâdî Takvimleri Çevirme Kılavuzu* (Unat, 1959) gibi çalışmalar örnek verilebilir. Amaçları farklı takvim sistemleri arasında dakik çevirme yaparak sağlam bir kronoloji zemini kurmak olan bu tür cetvellerde olay bilgisi bulunmaz. Görünümlerine açık çizgili bir yapıdan ziyade liste formunun hâkim olduğu bu cetvellerin hem olay bilgisi içermeyişleri hem de görsel yönlerinin olmayışı sebebiyle zaman temsil yöntemlerinin kapsamı dışında kaldıklarını söyleyebiliriz.

Olay bilgisi ihtiva eden liste halinde cetvellere bakılacak olursa bu türün de zaman içerisinde gelişim gösterdiği görülür. Rosenberg ve Grafton, modern döneme kadar her tarihsel kültürün, önemli olayları seçmek ve listelemek için mekanizmalar geliştirdiğini, bu listelerin günümüze kadar gelen en eskisinin mermer üzerine oyulmuş hükümdar, olay ve yeniliklerin bir listesi şeklinde MÖ. 264/3 tarihli eski Yunan kronolojik tablosu olduğunu belirtirler (Rosenberg - Grafton, 2010). Bu tarih listelerinin İslam kültüründeki meşhur örnekleri olarak Birünî'nin eski toplumların takvimlerinin ve takvimlere göre tarihdedikleri olay listelerinin yer aldığı *el-Asârü'l-Bâkiye*'si ve Katip Çelebi'nin Hz. Âdem'den başlayıp 1648'e kadar gelen vakaları veren bir kronoloji cetveli olan *Takvîmü't-Tevârih*'i verilebilir (Biruni, 2022), (Gökyay, 06 Kasım 2022).

IV. yüzyılda Eusebius, dünyanın her yerinden tarihi kaynaklara dayalı kronolojileri düzenleyen ve uzlaştıran sofistike bir tablo geliştirdi. Eusebius, bu tabloda Yahudi, pagan ve Hristiyan tarihleri arasındaki ilişkileri net bir şekilde sunmak için kronolojileri Hz. İbrahim ve Asur'un kuruluşu ile başlayan paralel sütunlarda ortaya koymuştu. Tablodaki tarihleri inceleyen bir okuyucu, burada imparatorlukların ve krallıkların yükselip düştüğünü görebilir, münferit tarihler ve düzenli ilerleyen yılları karşılaştırarak ilahi takdirin iş başında olduğunu görebilirdi (Rosenberg - Grafton, 2010: 15). (Bk. Resim 1)

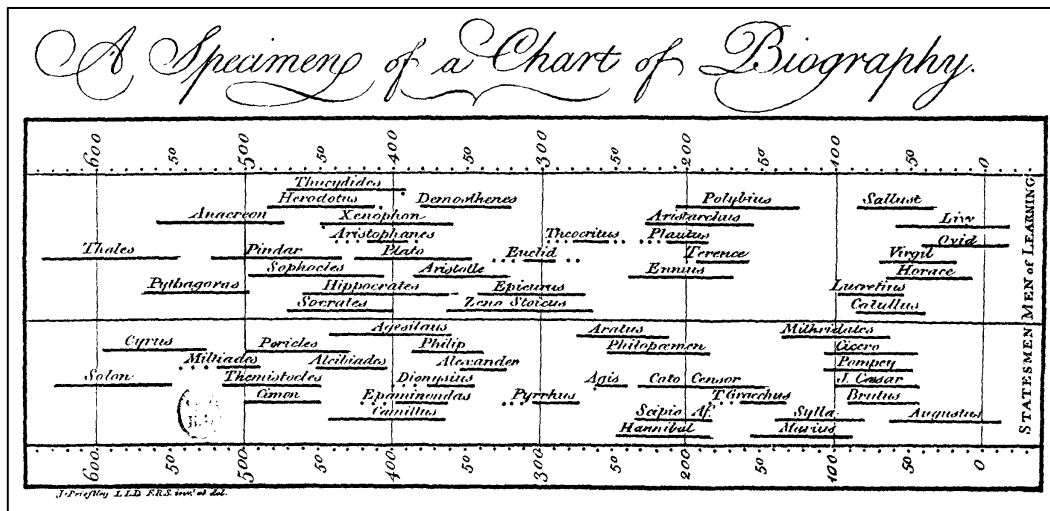
Eusebius'un tablosu Orta Çağ'da geniş çapta okunmuş, kopyalanmış taklit edilmiş, tarihi süreç içerisinde pek çok bilgin ve yazıcı tarafından, daha çarpıcı ve kullanışlı hale gelmesini sağlamak için indeks, yatay dikey çizgiler, görseller ve renkler gibi özellikler eklenmişti. Eusebius'un basit cetveli XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yeni tablolara örnek olmaya devam etti. XVII. yüzyılın sonlarına doğru baskı ve gravür tekniklerinin gelişmesi ve daha büyük ve daha ayrıntılı kitap illüstrasyonlarının pratik hale gelmesiyle yüzyılın başından beri itibar kazanmış olan haritacılığın getirdiği coğrafi metafor da kronoloji alanında uygulamaya başlanmıştır. Fakat baskı tekniğindeki bu büyük ilerlemeler ve görselliğe katılan birçok yeni forma rağmen kronografik temsiller temelde aynı kalmış, bin yıl öncesindeki gibi görünmeye devam etmiştir (Rosenberg - Grafton, 2010: 10-16).

Kaynak: <https://www.historyofinformation.com/image.php?id=3456> Erişim: 14 Eylül 2022

Resim 1:Eusebius tablosu

XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise (1765) İngiliz ilahiyatçı ve bilim adamı Joseph Priestley Biyografi Çizelgesi adlı çalışmasıyla tarihin temsiline yeni bir anlayış getirdi. Priestley'in Biyografi Çizelgesi şaşırtıcı derecede basit bir diyagramdı, ancak yine de bir dönüm noktası oldu. Çizelgenin özelliği: Bir cetvelin üzerindeki gibi üstte ve altta mesafe belirten tarihlerle ölçülmüş basit bir alan olmasıydı. Priestley de ortaya koyduğu çizelgenin mantığını “bir yaprak kâğıt, yüzyılları veya diğer aralıkları belirtmek için herhangi bir eşit alana bölünürse, bunun evrensel zamanın belirli bir bölümünü gerçekten temsil eden bir harita olacağı açıktır” şeklinde ifade etmişti (Rosenberg - Grafton, 2010: 126). Biyografi Çizelgesi'nin Eusebius'un yüzyıllardır taklit edilen tablosuyla rekabet eden ilk grafik olduğunu belirten Rosenberg ve Grafton, çizelgenin yalnızca tarihleri göstermede etkili olmadığını, aynı zamanda XVIII. yüzyılda popüler hale gelen ilerleme kavramına sezgisel olarak görsel bir analogi sağladığını belirtir (Rosenberg - Grafton, 2010: 19-20). Priestley'den sonra kronografik temsilin doğası ciddi bir şekilde değişmiş, artık temel mesele bu temsilin daha iyi nasıl uygulanacağı olmuştur (Rosenberg - Grafton, 2010: 126).

Kaynak: <https://www.openculture.com/2016/07/joseph-priestley-visualizes-history-with-two-of-the-most-influential-infographics-ever-1769.html>

Resim 2: Priestley'in Biyografi çizelgesi (1765)

Zaman temsillerinin Batı'da, en eski hükümdar listelerinden Eusebius'a, Eusebius'tan Priestley'e, Priestley'den zaman şeritlerine kadar ölçülülük ve grafik karakter bakımından gelişen bir süreç geçirmiş olduğu görülür. Elbette Batı medeniyetinin kazandığı yaygınlığına bağlı olarak zaman temsilleri de Batılı zaman ve tarihsel zaman algısının dünya çapındaki yansımaları halinde gelişmiştir. (Bk. Resim 2) İngilizce timeline yahut histomap'ın karşılığı olarak Türkçe'de zaman yahut tarih çizelgesi / şeridi / haritası gibi terkiplerin kullanıldığı (Altun - Kaymakçı, 2016: 163) bu tablolarla zaman, daima geçmişten bugüne düz bir çizgi halinde uzanan bir formda temsil edilmiştir. Nitekim tarihsel zaman kavramının öğretimi açısından vazgeçilemez öğretim materyalleri olarak görülen zaman şeritleri de “geçmişten bugüne düz bir çizgi formunda uzanan, üzeri eşit birimlere ayrılarak rakamlarla tanımlanmış soyut zamansal kurgunun en somut görünümü” olarak da tanımlanmıştır (Şimşek, 2006: 10,143).

Öte yandan zaman şeritlerinin eğitimdeki fonksiyonu oldukça önemli görülmüştür. Şimşek, zaman kavramının, öğrenci tarafından kavranmamış olmasının ise belirlenmiş amaçlara ulaşılmanın önünde engel oluşturduğunun altını çizer (Şimşek, 2006: 11). Zaman şeritlerinin, olup biten hadiselerle ilişkin bilgilerin hafızada kalış süresini arttırdığını belirten Altun ve Kaymakçı bu materyallerin zamanın kavranmasındaki önemine dikkat çekerek, zaman şeritlerini soyut zaman kavramının haritasını sunarak görsel öğrenmeyi temel alan ve öğrenciyi ezbercilikten kurtaran materyaller olarak ifade ederler (Altun - Kaymakçı, 2016: 165).

Bahri Ata zaman şeritlerinin ülkemizdeki başlangıç serüveniyle ilgili ilk dönüm noktasının 1943'te toplanan İkinci Millî Eğitim Şûrası olduğunu aktarmaktadır. Şûra'daki Tarih Öğretim Komisyonu, Maarif Vekillîğinden, öğrencileri tarihsel bilgileri ezberlemekten kurtaracak ve tarih öğretimine yardımcı olacak "senkronik tarih tabloları" hazırlatmasını talep etmiştir. Dünya tarihinin önemli olaylarını, kültür hareketlerini karşılaştırmalı olarak göstermeye yarayacak bir tarih şeridi hazırlanması görevi Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hâmit Zübeyr Koşay'a verilmiştir. Koşay da başkanlık ettiği bir grupla birlikte Türkiye'nin özel koşullarını da dikkate alarak John Sparks histomap'ı temelinde "Tarih Öncesi ve Tarih Çağlarının Mukayeseli Zaman Tablosu" adlı çalışmayı hazırlamıştır (Ata, 2008: 64,67). Fakat, II. Maarif Kongresi sonrasında üzerinde önemle durulan zaman şeritlerinin devamının gelmediği, ortaya konan çalışmaların nicelik ve nitelik bakımından yetersiz kaldığı görülmüştür (Altun - Kaymakçı, 2016: 174). Şimşek ve Ata tarafından yapılan çalışmalar da konuyla ilgili çalışmaların yetersizliğini teyit etmektedir (Şimşek, 2006, 245; Ata, 2008: 69). Altun ve Kaymakçı, Türkçe literatürde zaman şeritlerine ilişkin kuramsal ve uygulamalı araştırmaların nicelik açısından sınırlı olduğunu belirterek akademisyen ve öğretmenlerin uygulamaya yönelik çalışmalar yapmalarının ve paylaşımlarının yararlı olacağını dile getirmekte, zamanın farklı (biyolojik, zihinsel, fiziksel, psikolojik ve sosyolojik) boyutlarına odaklanarak farklı zaman şeritleri ortaya koymanın mümkün olabileceğini ifade etmektedirler (Altun - Kaymakçı, 2016: 173).

2. Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetvelleri

Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetvelleri, hicrî-milâdî on beş yüzyılın karşılaştırıldığı bir zaman cetvelidir. Cetvelin başlıca amacı söz konusu süre zarfında yapılmış ve yapılacak dönemlendirmelere zemin kazandırılmasıdır. Tasarımda öne çıkan, iki takvime ait yüzyılların düz çizgi yerine dairevi çizgi formunda verilmesidir. Zaman temsillerinin haritacılıktan kazandığı görselliğe benzer şekilde, hicrî-milâdî takvim çevirme cetvelleriyle elde edilmiş verilerin görselleştirilerek sunulması hedeflenmiştir. Bu nedenle çalışma metaforik olarak zaman haritası gibi görülebilir. Nitekim bu tür çizelgeler için (time map) "zaman haritası" tabiri kullanılmaktadır. On beş yüzyılın görselleştirilerek işlevsel ve bütüncül bir biçimde karşılaştırılmasıyla hicrî-milâdî yıllara ait denk gelişlerin kolaylıkla görülmesinin, dönemlendirme fikirlerine zemin sağlayacağı ve tarihsel zaman kavramının anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülmüştür. Tarihin belkemiği olarak nitelenen kronolojiye grafik destekli görsel bir katkı olarak da görülebilecek olan çalışmamızın tasarımında tercih edilen dairevi temsil, soyut zamanın ölçülüp sayılabilesini mümkün kılan gök cisimlerinin döngüsel hareketlerinden ilhamla seçilmiştir. Çalışmamız her yüzyılı bir analog saat kadranı görünümünde olan formuyla, zaman şeritlerinin "geçmişten bugüne düz bir çizgi formunda uzanan yapılar (Şimşek, 2006: 10)" şeklinde sunulan tanımında olduğu gibi mevcut zaman şeritlerinin geneline yansımış olan düz çizgi anlayışından farklı bir tercihi yansıtmaktadır.

Dairevi cetvellerde her iki takvimin çakışan verileri kavramayı arttırmak için yüzyıllık periyodlar halinde sunulmuştur. Le Goff, "00" ile biten yılları temel alan yüzyıllık periyodları, dönüm noktası olmaktan uzak olmakla birlikte nesnel yapılarından dolayı vazgeçilmez bir kronolojik araç olarak görür (Le Goff, 2017:3). Çalışmada her yüzyıl "00" ile bitirilmiş, "01" ile başlatılmıştır. Dairevi cetveller senkronik zaman şeritlerine benzemektedir. Bununla birlikte "birden fazla unsurun tarihsel sürecinin senkronik olarak tek bir ortam üzerinde verildiği ve öğrencilerin olayları eşzamanlı olarak görmelerine ve anlamalarına olanak sağlayan materyaller" (Altun - Kaymakçı, 2016: 174) olarak tanımlanan senkronik zaman şeritlerinden farklıdır. Zira dairevi cetvellerde senkronik olan, olaylardan ziyade iki farklı takvim sistemine göre ölçülmüş zaman birimlerinin kendisidir. Çalışma, hem zaman birimlerini karşılaştırılmanın ön planda oluşu hem de söz konusu karşılaştırmanın daire formunda sunulmasıyla yaygın zaman şeritlerinden farklılaşır. Öte yandan takvim çevirme cetvelleri gibi rakamlar içermesi nedeniyle çalışma için "zaman şeridi" yerine "cetvel" tabiri tercih edilmiştir.

Çalışma, Muhtar Paşa, Dilgan, Unat gibi uzmanlar tarafından hazırlanan çalışmalardan hareketle üretilmiş dijital hicrî milâdî çevirme uygulamalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. (Sanal 1, Erişim: 1 Kasım 2022), (Sanal 2: Erişim: 05 Eylül 2022), (Sanal 3: Erişim: 02 Kasım 2022). Cetveller konu bakımından boştur. Bundaki amaç, cetvellerden tercihe göre olay, kişi, kurum, eser gibi farklı temalarla

yararlanılmasına zemin hazırlamaktır. Aynı şekilde bir dönemeleme önerisi olmayan dairevi cetvelleri farklı alanlarda ortaya konulacak dönemeleme fikirlerine zemin sunan “bir şeyin geliştirildiği yer yahut ortam”, “bir şeyin döküldüğü yahut şekillendirildiği kalıp” anlamlarına gelen matris (Webster, 2022) olarak düşünmek daha doğru olur. Dairevi cetvellerde farklı arka plana sahip iki takvimi bir arada veren senkronik oluş yanında, geçmiş ve gelecek boyutunu bütünlük içinde temsil eden diakronik özellik de görülür. Zira müstakil ardışık daireler, 2077 yılına kadar devam eden hicrî XV/milâdî XXI. yüzyıl dairesiyle zamanın gelecek boyutuna da yönelmiş olur. (Bk. Şekil 15)

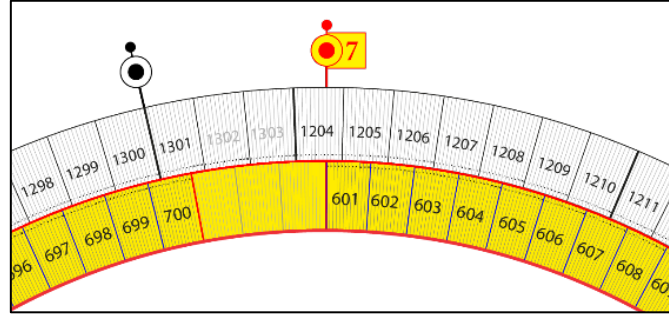
Çalışmada hicrî ve milâdî yüzyılların uyumu, yüzde yüz olmamakla birlikte büyük oranda gerçekleşmektedir. Cetvellerde hicrî ve milâdî (Gregoryen) takvimlerin on beş asrına ait yıllar (hicrî I / milâdî VII. yüzyıldan; hicrî XV / milâdî XXI. yüzyılın 2077 senesine kadar) çakışmalarıyla gösterilmiştir. Cetvellerde görüleceği üzere hicrî ve milâdî takvimler arasındaki ilk çakışmanın gerçekleştiği milâdî yedinci yüzyılda hicrî takvimin birinci yüzyılı için yirmi iki yıllık bir gecikme söz konusudur. Söz konusu yirmi iki yılla ilgili olarak hicrî 1. yüzyıl dairesinde 622 öncesine gönderme yapan ek bir cetvel ilave edilmiştir. (Bk. Şekil 1)

Eş zamanlı gelişmelere açık olma fikrine gönderme yapılan cetvellerde hicrî yüzyıl şeritleri içte, milâdî yüzyıl şeritleri dışta yer alır. Tasarımda hicrî takvimin merkezde oluşu, ilk bölümde sözü edilen tarihsel zaman algısıyla ilgilidir. Zira tarihsel zaman bilincinin öne çıkan yanı, geçmişin şimdiye uzanan etkilerinin kendilik bilinci içinde dikkate alınmasıdır. Dolayısıyla XIX. yüzyılın ortalarından bu yana Batı medeniyetine doğru bir yönelim gerçekleşmiş olsa da bin yıllık İslam medeniyetinin etkileri, kimi zaman örtük de olsa devam etmektedir. Nitekim Dan Falk’a göre ay temelli hicrî takvimin dünya çapındaki yaygınlığını görmek için bu takvimin sembolü olan hilalin, Müslüman ülkelerin bayraklarındaki geniş kullanımına bakmak yeterli olacaktır (Falk, 2010: 23). Türklerin İslam medeniyetine dâhil oluşlarından başlayarak milâdî takvimin kabulüne kadar geçen süreçte hayata dair her türlü olayın oluş zamanını tayinde temel referans olarak kullanmış olan ve adeta hafızanın bir parçası haline gelmiş olan hicrî takvim hakkında farkındalık sahibi olmak, tarihsel zaman algısı bakımından da önemlidir. Hicrî yüzyıl ve yılların milâdî (Gregoryen) takvimle karşılaştırmalı olarak görülmesi, bu farkındalığa katkı sunacak, zihnimize kimi zaman hicrî kimi zaman milâdî tarihler üzerinden kodlanan içeriklerin birlikte düşünülmesini kolaylaştıracaktır.

Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetveller’in pratik amacı olarak mevcut zaman şeritlerinden beklenen; kronolojik düşünme yeteneğine katkı sunmak, zaman, tarih, değişim ve süreklilik gibi soyut kavramlara somut zeminler kazandırmak, geçmiş zamanın kavramlaştırılmasını temin etmek gibi (Sanal 8, Erişim Tarihi: 5 Kasım 2022) kronolojiyi algılama becerileri sayılabilir. Çalışmanın sağlayabileceği belli başlı öğrenim çıktıları için hicrî-milâdî yıl kesişmelerini fark ettirme, yüzyılların kolayca ayırt edilmesini sağlama, hicrî-milâdî takvim sürecinin karşılaştırılması, kendilik bilincine bağlı tarihsel zaman bilinci kazandırma, mevcut dönemelemeleri kavratma, yeni düzenleme fikirlerine altyapı kazandırma, tarihteki belli başlı kırılmaların daha rahat görülmesini sağlama gibi katkılar sayılabilir. On beş yüzyıllık sürecin dairevi yüzyıllar halinde müstakil yapılara bölünmesi, öncelikle zihinsel yükün hafifletilmesini hedefler. Bu bölmeyle bir olay, şahsiyet yahut bir esere ait ayrıntılara odaklanmaktan ziyade, öncelikle bütün bunların hangi yüzyıla ait olduğu bilgisine öncelik kazandırmak amaçlanır. Müstakil yüzyıllık cetvellerle birlikte on beş yüzyıllık sürecin toplu bir görünümle verildiği ana cetvel yer alır. Bu ana cetvelde her iki takvim şeridindeki yüzyıllar yıl ve ay çizgilerine kadar gösterilmiş, her on yıllık dilim kalın çizgilerle belirtilmiştir. Ana daire her yüzyılın müstakil olarak gösterildiği on beş adet daire ardından paylaşılmıştır (Bk. Şekil 16).

Cetvellerde kırmızı noktalı ibre hicrî yüzyıl, siyah noktalı ibre milâdî yüzyıl başlangıçlarını temsil etmektedir. Dairevi cetvellerde hicrî milâdî yüzyıllar ve yılların tekabülünü görmek mümkündür. Bu yıllara ait ayların da görülmesi mümkün olmakla birlikte bunlar sunulan grafikte kesin ayarlı durumda değildir. (Görselleştirmenin ay seviyesine kadar tamamlanması ayrı bir proje dâhilinde çalışmayı gerektirmektedir.) Bilindiği gibi iki takvim arasında yüzyıl başlangıcı bakımından yirmi iki yıllık fark vardır. Hicrî takvim yılının milâdî takvim yılına göre yaklaşık on bir gün daha erken bitmesi sebebiyle meydana gelen söz konusu fark, her yüzyılda yaklaşık üç senelik periyodlarla azalır. Hicrî 8-milâdî 14. yüzyıla kadar kapanan bu farkın takip eden her bir yüzyılda aynı tempoda açıldığını görmek

mümkündür. Bu durum, 8. hicrî yüzyıla kadar önde görünen, bu yüzyıldan sonra hicrî yüzyıl başlangıcında geriye kayan milâdî yıl başlangıcı gösteren siyah noktalı ibrelerle de kolaylıkla görülebilir. İlgili milâdî yüzyılın başlangıcını temsil eden siyah noktalı ibreler aynı zamanda o yüzyıla dâhil olmayan yılların ayırt edilmesini sağlar. Cetvellerdeki soluk tonla gösterilmiş yıllar, hicrî yüzyıl çevrimine göre fazla olup bir sonraki yüzyıla ait yıllardır. (Bk. Resim 2) Cetvellerin görselliği sayesinde ay takviminin güneş takvimi yılına göre her yıl 11 gün kadar erken tamamlanışından kaynaklı olarak hicrî takviminin 33,5 yıllık süreç içinde mevsimler arasındaki dolaşımı hicrî yılın 9. ayı olan Ramazan üzerinden kolaylıkla görülebilir. Söz konusu 11 günlük farkın doğurduğu netice olarak; yüz yıllık ay yılının doksan yedi güneş yılına eşit oluşu ve her iki takvim sistemi arasında bir yüzyılda ortaya çıkan % 3'lük farkı da (Sahillioğlu, 1967: 77) görmek mümkündür.

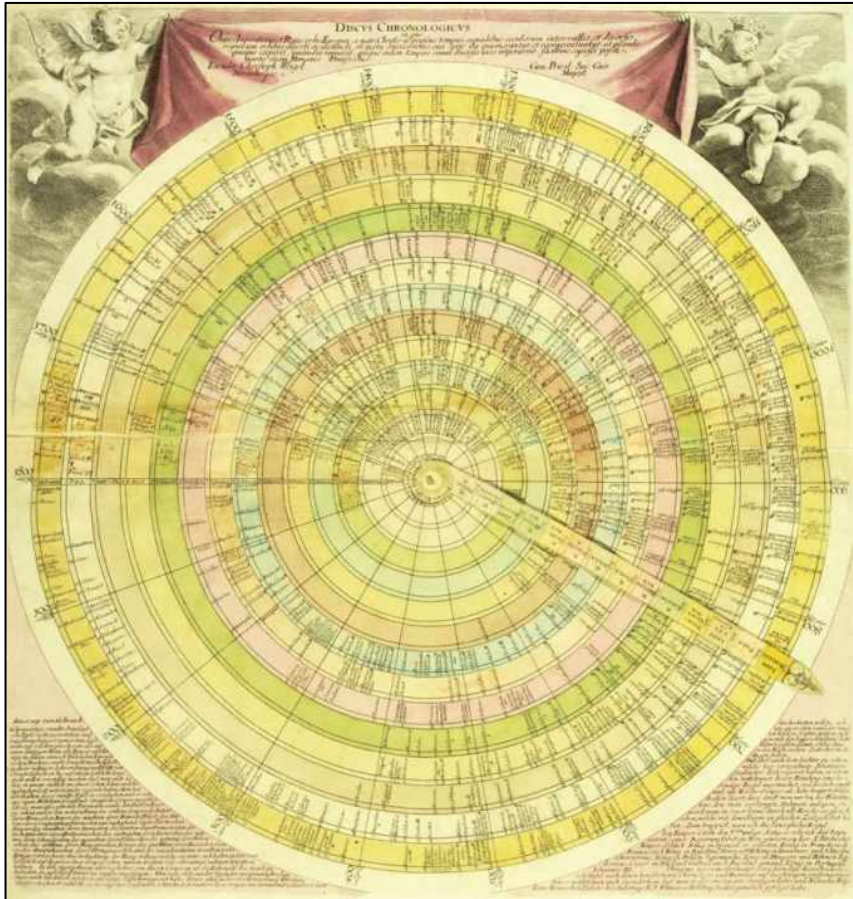
Resim 3: Yüzyıl başlangıçlarını gösteren ibreler.

Hedeflenen faydanın yaygınlaştırılması amacıyla cetvellerin dijital sürümünün projelendirilmesini arzu etmekteyiz. Bu dijital sürüm sayesinde dairevi cetvellere sınıflardaki akıllı ekranlarda, büyütme, küçültme, döndürülebilme görsel ve yazılı olarak veri girilebilme hâkimiyet artırıcı fonksiyonlar yanında kişiselleştirerek kullanmak gibi esneklikler kazandırılacaktır, interaktif olması sağlanabilecektir. Böylelikle toplu sunumlarda sunucu ve seyircinin zaman çerçevesini daha kolay kurması, ele alınan belirli bir temanın zaman içerisinde meydana gelen değişimi ve gelişiminin görsel takibinin kolaylaşması sağlanır. Böylece cetveller İslam tarihine ilişkin derslerin hoca ve öğrencilerinin yanı sıra İslam tarihine ilgi duyanlara geçmiş zamanın kavramsallaştırılmasında yardımcı olacak; bilginin bölümlere ayrılarak hafifletilmesi ve bu yolla daha bütüncül bir tasavvur kazanılması gibi hususların hızlanmasına katkı sunabilecektir. Bu doğrultuda İslam tarihine ilişkin müfredat içeren herhangi bir eğitim kurumunun ortak kullanım alanlarında sergilenebilir, buralarda çeşitli etkinliklerde farklı temalar için kullanılabilir. (Bk. Resim 3) Dairevi Cetveller'in temelde boş petekler halinde tasarlanmasındaki amaç da budur.

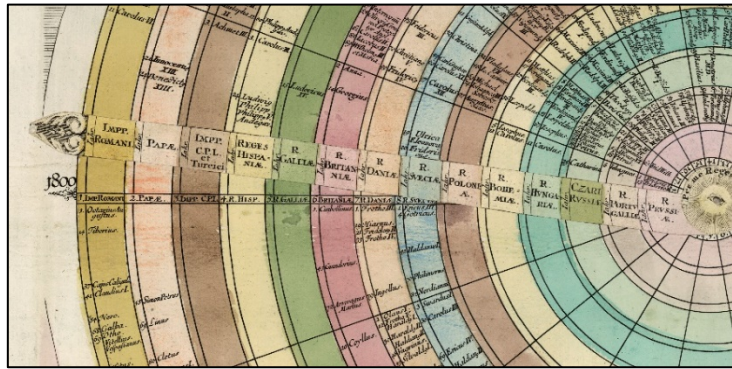
Resim 4: Dairevi Cetvellerle çeşitli temalarda sergiler

Dairevi Cetvelleri ayırıcı bir biçimde göstermek için çalışmayı Eusebius ve Priestley tarzlarından biriyle üretilmiş üç örnekle karşılaştıracamız. Bunlardan ilki Alman gravürücü Christoph Weigel tarafından tasarlanan kronolojik tablodur. Bu tablo çalışmamızın dairevi formu bakımından benzediği bir çalışmadır. Rosenberg ve Grafton, Weigel'in 1720 tarihli çalışmasının, görseelliğine rağmen temelde Eusebius metodunda yapılmış bir kronoloji tablosu olduğunu söyler (Rosenberg - Grafton, 2010: 103). 1720'lerin başlarında hazırlanan "Discus Chronologicus", Avrupa hükümdarlarının taht sürelerini gösteren bir tablodur. İç içe on dört halkadan oluşan çalışmanın her bir halkası farklı bir krallığı temsil ederken halkaları merkezden çevreye doğru dilimlere ayıran on sekiz çizgi, yüzer yıllık zaman dilimlerini temsil etmektedir. Tasarımın dıştan içe doğru birinci halkası Roma İmparatorluğuyla ardılı olan Kutsal Roma Germen İmparatorluğuna, ikinci halkası doğuştan itibaren Hristiyanlık ve Papalık devletine ayrılmıştır. Üçüncü halkanın ise Doğu Roma İmparatorluğuyla 1300'den sonra onun topraklarını devralan Osmanlı devletine ayrılmış olduğu görülür. Çalışmanın Osmanlı Devleti'ne ayrılan bu halkada son Osmanlı padişahı olarak III. Ahmet'in adı yer almaktadır. Dairevi tablonun satırlara tekabül edecek şekilde, üzerinde krallıkların adlarının yazılı olduğu merkeze bağlı olarak dönen bir de göstergesi vardır. Weigel bu tasarımında Avrupa hükümdarlarının taht sürelerinin eşzamanlı olarak görülebilmesini amaçlanmıştır. (Sanal 6, Erişim: 11 Ekim 2022) Weigel'in çalışması hükümdarların taht süreleri gibi malumat bakımından sınırlı bir temaya hasredilmesi haricinde farklı takvim sistemleri arasında karşılaştırma yapmayan, fakat daire formuyla sıra dışı olan bir çalışmadır.

Kaynak: (Sanal 6, Erişim: 11 Ekim 2022)

Resim 5: Weigel'in dairevi kronolojisi

Kaynak: (Sanal 6, Erişim: 11 Ekim 2022)

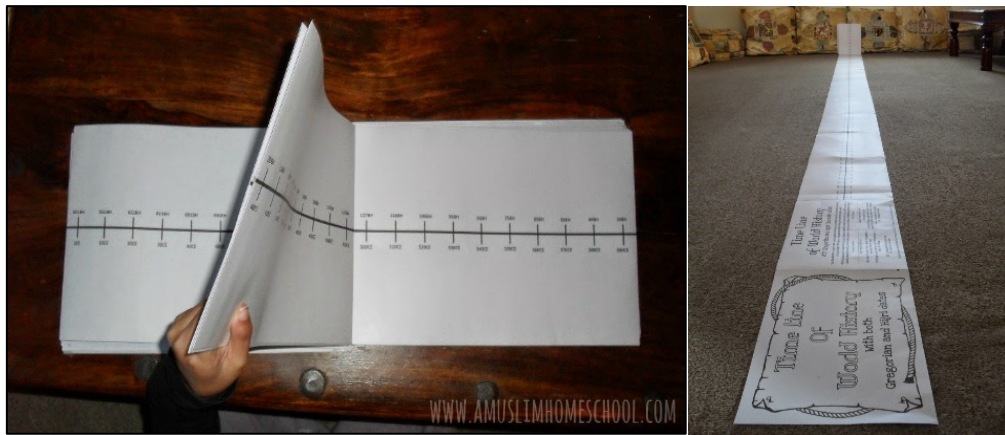
Resim 6: Weigel'in dairevi kronolojisi

Olay bilgisi içeren ve karşılaştırmalı olma vasfı taşıyan kronoloji tablolarına Fransız oryantalist Jean Sauvaget'nin, *Memento Chronologique d'histoire Musulmane* adlı çalışması örnek verilebilir. Milâdî 7. yüzyıl öncesine dair sınırlı sayıda olayın verildiği kronoloji, hicretin ilk yüzyılıyla başlayıp hicrî 14. yüzyıla, milâdî 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar ulaşır. Eseri "İslam Dünyası Kısa Kronolojisi" adıyla Türkçeye çeviren Suut Kemal Yetkin ve Faik R. Unat esere yaptıkları eklemelerle bu tarihi 1962 yılına kadar getirmişlerdir. Düzeni hicrî yüzyıl başlangıçlarına göre kurgulanmış eserde olay tarihleri milâdî olarak verilir. Hicrî ve milâdî tarih çakışmaları sadece yüzyıl başlarında gösterilmiştir. Bir sütunda İslam dünyasına, paralel sütunda da zaman zaman Batı dünyasına dair eş zamanlı olaylara yer verilmesi esere kısmen karşılaştırmalı bir yapı kazandırır. Kronolojinin 1963 tarihli tanıtımında "böyle bir cetvelin el altında bulunmasının zaman zaman duyulan çeşitli ihtiyaçlar karşısında araştırmacıyı cilt cilt kitaplar karıştırmaktan kurtaracağı şüphesizdir" denilerek bu tarz çalışmaların sağladığı faydaya işaret edilmektedir. (Yetkin - Unat, 1963:6) Sauvaget'in çalışması yer yer karşılaştırma yapmakla birlikte önemli olayların hicrî tarihini veren, Eusebius tipi bir kronolojidir ve Priestley tarzında ölçülülük ve görselliği yoktur. (Sauvaget, 1963).

Hicretin I. yüzyılı	(16.VII.622 - 23.VII.719)		
622	Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti. (16 Temmuz)		
	Medine'de ilk İslam mesicidinin inşası. Hicret olayının başlangıç tutan Arap takviminin başlaması.		
623	Küblenin Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan Mekke'deki Kâbe'ye çevrilmesi. Orucun faz olmas ve Ezan okunma usulünün konulması.		
624	Bedir gazvesi.		
625	Uhud gazvesi.		
627	Hendek gazvesi. Hudeybiye barışı.		
628	Hayber seferi - Sasani hükümdarı II. Hüseyin Perviz'in öldürülmesi	Bizans İmparatoru Heraklius'un Musur'ı İranlılardan geri alması.	
629	Müslümanlarla Bizanslılar arasında ilk çarpışma: Muta seferi.	Bizanslıların Vizigotlar tarafından İspanya'dan tardedilişi.	
630	Mekke'nin İslamlar tarafından zaptı - Huseyn ve Tebuk muharebeleri.		
630-631	Bütün Arap yarımadasının Hazreti Muhammed'e boyun eğmesi.		
632	Hazreti Muhammed'in Veda haccı, ölümü (8 Haziran = 12 Rebülhevvel 632) - Ebu Bekir'in Halife seçilmesi. Hazreti Muhammed'in bütünlerine Arabistan'da ayaklanmalar.		
786-803	Bermeköglü Yahya'nun vezirliği.		
786-809	Arap edebiyatının parlak devri.		
787			İznik Konulü - Arapların etkisi ile ikonokrastrları aleyhinde karara varılması.
788	Fas'ta bağımsız İdrisi devletinin kuruluşu.		
794	Abbassilerin ağır vergilerine karşı Musur'da ayaklanma.		
795	Emevi Emirlerinin ikinci I. Hıspan zamanında İspanya'da Arapçanın resmi dil olarak kabulü.		
	Malikî Mezhebi kurucusu İmam Malik b. Anas'ın ölümü (ölg. 713).		
796-802	İspanya'da I. Hakem devri - Kırtuba'nın ayaklanması - (Tuleytula'da Cumhuriyet).		
797			Bağdad'a ikinci defa Frank elçisi gelmesi.
799	İbn-i Agleb'in Afrika'ya irsi vali olarak atanması.		
800'e doğru	Badlamyos coğrafyanın Arapçaya çevrilmesi.		
800	Kığdın Musur'da yapılmağa ve kullanılmağa başlanması		Sarıman'ın İmti Roma imparatoru olarak Romada taç giymesi. Bizans'ta 463 yılında kurulmuş olan Stoudion manastırında (Yedikule'de İmrahor camii) Uykusuzlar Tarikatı rahipleri arasında Başpapas Teodoris tarafından sıkı hayat kuralları konması. Hinduizm dininin kurulması.
	Agleb'lerin Tunus'a hakim olması (sonu: 909).		
	Kantonda Arapların Çiullerle ilk ticari münasebetlere başlamaları.		

Resim 7: (Sauvaget, 1963, s. 10, 21)

Hicrî-milâdî karşılaştırmalı kronoloji cetveli olma vasfı taşıyan çalışmalar için Gregoryen ve hicrî tarihlerle *Dünya Tarihinin Zaman Şeridi* başlıklı çalışma örnek verilebilir. İnternet adresi dışında açık adresi olmayan bu zaman şeridi www.amuslimhomeschool.com adlı internet sitesinin yürütücülerince yapılmış bir çalışmadır. Çalışmanın, İngiltere merkezli olduğu anlaşılan sitede çocuklara hicrî takvim bilinci kazandırmak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmaya <http://www.amuslimhomeschool.com/2014/10/printable-time-line-with-both-hijri-and.html> adresinden Pdf dosyası olarak ulaşım imkânı verilmektedir. Tasarımın tanıtıldığı metinde Gregoryen takvimin dünya üzerindeki baskın durumuna dikkat çekilir. Bu duruma maruz kalan Müslümanlar açısından dahi olayların hicrî takvime göre tarihlenmesi ve tespitinde güçlükler yaşandığını, hatta kaçınıcı hicrî yılda olduğunun dahi çoğu kere bilinmediğinden şikâyet edilmektedir. Bu noktadan hareket ederek tasarım sahiplerince çevrimiçi takvim çevirme programlarından yararlanarak böyle bir zaman şeridinin hazırlanmasına karar verildiği ifade edilmektedir. Tanıtım yazısında çalışmanın farkını ortaya koyma babında, günümüzde ulaşılması kolay birçok zaman şeridi olduğu fakat hicrî ve milâdî takvimleri bir arada veren bu tarz zaman şeritlerine rastlamanın pek kolay olmadığı dile getirilmektedir. Çalışmanın diğer özellikleri de şu şekildedir: Hicretten önce 5796; Milattan önce 5000 yılından başlayan; hicretten sonra hicrî 1441; Milattan sonra 2020'ye kadar devam eden zaman şeridi otuz bir sayfadan ibaret olup katlanabilir niteliktedir. (Bk. Resim 3-4) Müslüman ve gayrimüslim toplumlara dair tarihi olayların yan yana yerleştirilmesine ve olaylarla ilgili karşılaştırma yapılmasına fırsatı sunulduğu ifade edilen çalışmada, sayfaların ilgi ve beğeniye göre yazı, resim verileri girebilmesi için boş bırakıldığı da ifade edilmektedir. ("Printable Time Line with Both Hijri and Gregorian Calendar Dates", 05 Kasım 2022).

Resim 8: Timeline of World History With both Gregorian and Hijri dates Sanal 7: Erişim: 05 Kasım 2022

Priestley tarzında ölçülü bir tasarım olan *Timeline of World History With both Gregorian and Hijri Dates* adlı çalışma olay karşılaştırması yapmayı farklı takvim sistemlerini karşılaştıran bir çalışmadır. Form bakımından düz çizgi anlayışını devam ettirmekte olan çalışmada yıllar onar yıllık periyodlarla gösterilen çalışmanın uzunluğu nedeniyle oldukça geniş bir alan kapladığı görülür.

Söz konusu üç çalışma arasında yapılacak bir değerlendirmede Wiegel'in, dairevi formuyla öne çıkan kronolojik diskinin tek bir takvime dayalı olduğu, Avrupa hükümdarlarının taht süreleri gibi tek bir temanın eş zamanlı fakat yıl ölçüleri olmaksızın gösterilmekte olduğu dikkat çeker. Sauvaget'in *Memento*'su Gregoryen ve hicrî iki takvim sistemine göre verilen olayların karşılaştırılması amacıyla iki paralel sütun şeklinde sunulmaktadır. Sauvaget, tarihlere zikre layık gördüğü olaylar vuku buldukça yer vermektedir. Görselliği olmayan çalışma, eşit aralıklara bölünmüş kronolojik cetvel hüviyetinde değildir. Son olarak düz çizelge formundaki *Gregoryen ve Hicrî Takvimlerle Dünya Tarihinin Zaman Şeridi* ise iki takvim sistemine göre kronolojik karşılaştırma yapmaya yarayan, olay bilgisinin kullanıcılar tarafından isteğe göre girilmesine imkân verecek şekilde hazırlanmış bir çalışmadır. Hicrî-milâdî çakışmaları yıl düzeyine kadar gösterilmeyen çalışma düz çizgi anlayışını yaşatır.

Form bakımından Sauvaget'in *Memento*'suyla neredeyse hiç kesişmeyen Dairevi cetveller, bu açıdan *Wiegel*'in *kronolojik diskine* benzerlik gösterir. Fakat ölçülü oluş ve karşılaştırma bakımından bu çalışmadan ayrılır. Ölçülülük ve takvim sistemleri arasında karşılaştırılma içermesi bakımlarından *Dünya Tarihinin Zaman Şeridi*'ne benzerlik gösteren dairevi cetveller yüzyıllara ayrılmış daire formu, hicrî on beşinci yüzyılın 2077 yılına kadar devam edişi ve çakışmaları yıl düzeyine kadar gösterişle ondan da ayrılmaktadır.

2.1. Dairevi Cetvellerin Türk İslam Edebiyatı Öğretiminde Kullanımı

Hicrî-Milâdî Karşılaştırmalı Dairevi Cetvel çalışması fikri, Türk İslam Edebiyatı anabilim dalının kapsama alanı oldukça geniş olan malzemesine hâkim olmayı kolaylaştırıcı bir yöntem arayışıyla başlayan bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türk İslam Edebiyatının tekabül ettiği geniş zaman aralığını, bölümün akademisyenleri de dile getirmişlerdir. Nitekim Âlim Yıldız, Türk İslam Edebiyatının kapsama alanının Türklerin İslam'a girişlerinden başlayıp günümüze kadar geldiğini, ders içeriğinin, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde dört yıla yayılarak işlenen Eski Türk Edebiyatı ve Yeni Türk Edebiyatı gibi iki ayrı anabilim dalının içeriğiyle paralellik gösterdiğini dile getirirken dolaylı olarak bu duruma dikkat çeker (Yıldız, 2007: 551). Dersin kapsamlılığına karşı Türk İslam Edebiyatı dersi için ayrılan zaman, İslami İlimler ve İlahiyat fakültelerinde müfredat olarak yalnızca bir döneme tekabül etmektedir. Bilal Kemikli ise bu çelişkili durumu şu şekilde dile getirir:

"Evvla derslerimizde, takriben on bir asırlık bir dönemin özetini çıkarmak durumunda kalıyorduk. Türklerin İslâm'ı kabul etmeleriyle başlayan ve hala devam eden bir edebi hayatı sadece bir dönem içerisinde anlatmak zorundaydık. Üstelik dil, ahenk ve zevk itibarıyla "köhne" olarak nitelendirilen, fikrî temeli yok edilen ve tasavvur ettiği dünyayı kaybeden bir edebî mirası anlatmak durumundaydık. (...) Edebiyat fakültelerinde dört yıl anlatılan süreci bir yıla sıkıştırmak ve öğrenciden bu alanda ilgili temel kaynaklara ilgi duymasını beklemek!" (Kemikli, 2016: 5).

11. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan bu edebiyatın, müşterek İslam medeniyeti çatısı altında istifade edip yararlandığı Arap ve Fars edebiyatlarını da dikkate aldığımızda dersin kapsamına giren sürecin daha gerilere gideceği ve müfredat içeriğinin alabildiğine zenginleşeceği açıktır. Nitekim farklı coğrafyalara yayılmış ve farklı kollara ayrılmış olması nedeniyle ortaya çıkan geniş ve zengin malzemeyi kontrol etmek için genel Türk edebiyatının çeşitli tasnifleri yapılmıştır. Fuat Köprülü tarafından yapılan tasnifte Türk edebiyatı, İslamiyet'ten evvel Türk Edebiyatı, İslâm medeniyeti tesiri altında gelişen Türk Edebiyatı ve Avrupa (Batı) medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı şeklinde üç ana devreye ayrılır (Köprülü, 2009: 31).

Bu temel tasniften hareketle İslam medeniyeti tesiri altındaki edebiyatın, başladığı yer olan Orta Asya sahası ilk dönem, Anadolu'da gelişip serpilme aşaması orta dönem, Tanzimat sonrası ise yeni dönem şeklinde üçe ayrılmıştır. Bu edebiyatın eserlerini en üst seviyede verdiği dönem olan orta dönemi ise Tanzimat'la başlayan Batı eksindeki Türk edebiyatı aşamasına kadar: *Selçuklu ve beylikler, Osmanlı Kuruluş, Cihan devleti, Duraklama ve içe dönüş, Tanzimat'la birlikte başlayan Yeni yol arayışı şeklinde beş alt döneme* (devrelere) ayrılmıştır (Kemikli, 2016, 40).

Tarih tabanlı dersler için önem arz eden kronoloji ve dönemlendirme meselesinin Türk İslam Edebiyatı için de oldukça önemli olduğu görülmektedir. Nurettin Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası* adlı eserinde eğitim sisteminin 60-70'li yıllarındaki halinden şikâyet ederken özellikle tarih ve edebiyat dersleri hakkında "Tarih kitapları ve dersleri hadiselerin kronoloji ve vaka ezberciliğinden ibaret olduğundan "edebiyat dersi bir metin sergisi ve biyografiler geçidi tarzında okutulmaktadır" şeklinde şikâyetlerde bulunur. Edebiyat derslerinin her devir için o devre damgasını vuran merkezi şahsiyetlere yoğunlaşarak işlenmesini öneren Topçu'nun kronolojiyi eleştirirken medeniyet anlayışından uzak bir kronoloji anlayışını eleştirdiğini düşünmek mümkündür. Zira Topçu "Medeniyet tarihi, daha mekteplerimizde gün yüzü görmemiştir" ifadesiyle bu inceliği hissettirmektedir (Topçu, 1970, 108-109). Nitekim Dairevi Cetvellerle önerilen kronolojinin, Türk İslam Edebiyatı'nın, İslam medeniyeti bütünlüğü içinde görülmesini sağlamak bakımından kendi tarihsel zaman anlayışımızla birlikte düşünülen bir kronoloji olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan devam eden bir süreç olarak Türk İslam Edebiyatı'nın Tanzimat sonrası Batı edebiyatı etkisinde kalan Türk Edebiyatına paralel olarak form değiştirmesi ve özellikle Cumhuriyet sonrasındaki

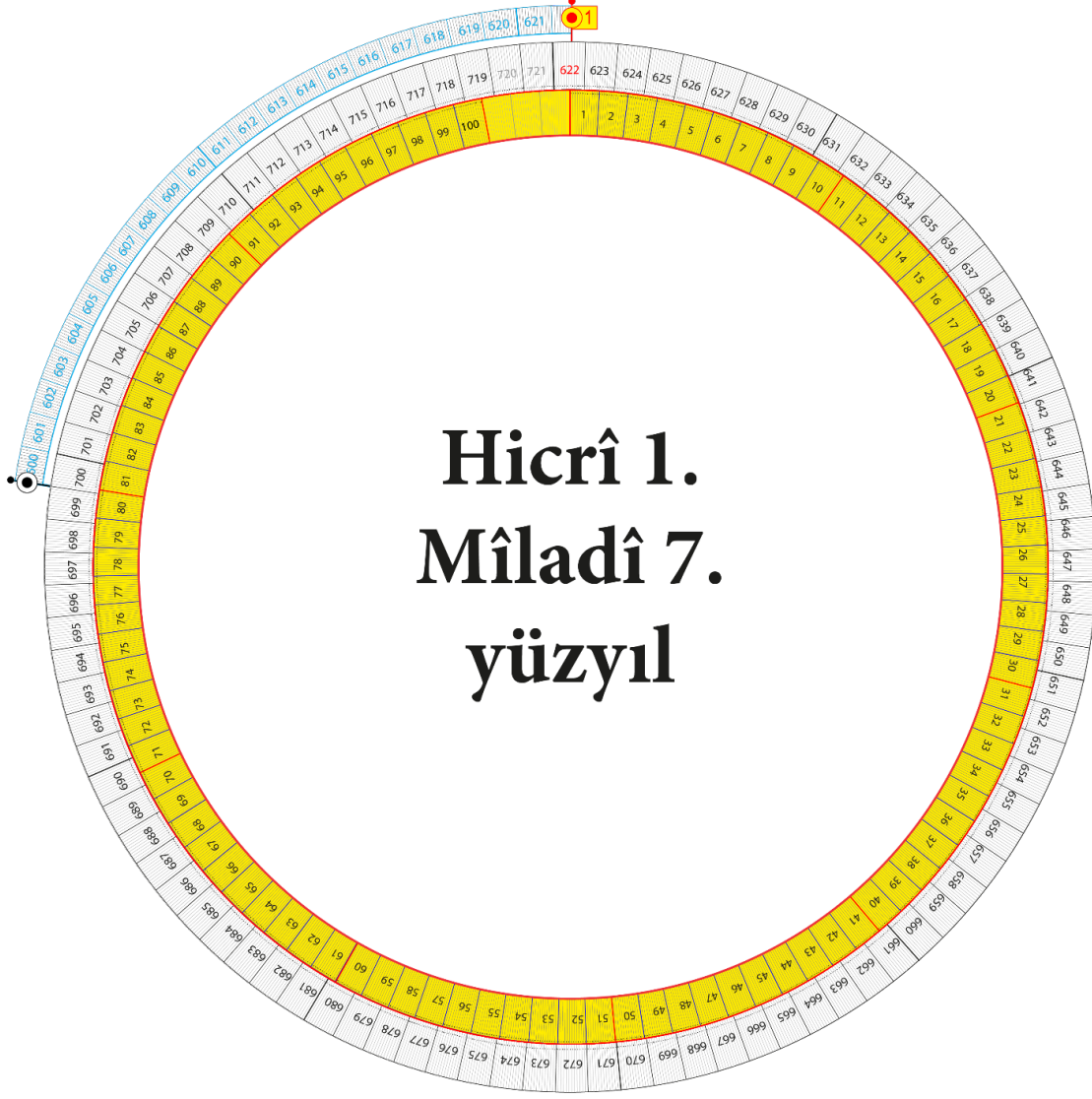
varlığını yeni kalıplar içerisinde sürdürmesi söz konusudur. Bu durum, Türk İslam Edebiyatının, bu edebiyatın mevcut çağdaki durumu ve gelecekte alabileceği şekiller bakımından söz konusu değişimlerin temelinde yer alan Batı düşüncesindeki gelişmeleri takip etmesi ve Koselleck'in bahsettiği, Batı zaman anlayışında meydana gelen perspektif değişimi gibi neredeyse hemen her şeye tesiri olan kırılmalardan haberdar olmasını gerektirir. Bu ilişkiler, üzerinde durduğumuz tarihsel zaman, kronoloji ve dönemlendirme kavramlarının önemini bir daha vurgulamış olur. Nitekim Orhan Okay "Her ne kadar edebî tenkitle edebiyat tarihi birbirinden farklı iki ayrı alan olarak düşünülmekteyse de edebiyat tarihinin kuruluşu ile edebî tenkit teorileri arasında paralellikler vardır" (Okay, 1994: 10/403) diyerek bu ilişkiye dikkat çeker.

Görselliğin bu denli öne çıktığı çağımızda görsellikten yararlanarak ortaya konulan çalışmada Türk İslam Edebiyatının, ait olduğu İslam Medeniyet tarihi içindeki yeriyle tasavvur edilmesi ve bu edebiyatın metinlerinin kendisine referansla tarihlendirildiği hicrî takvim algısının arttırılması hedeflenmektedir. Çalışma, bütüncül bir tasavvur vermeye yönelik formuyla müellifler, eserler, kurumlar ve akımlar, sosyal ve siyasi arka plan gibi çok sayıda etkenin bir düzen içinde görülmesi, bu edebiyata dair mevcut ve olası dönemlendirmelere intibakın kolaylaştırılmasını hedefleyen bir ders materyali olarak görülebilir. Toplu görünüme karşın hicrî milâdî tarihlendirmeleriyle ayrıntı barındıran tasarım, ihtiyaç duyulduğunda adeta bir 'zaman haritası' gibi el altında bulabilecek bir yapıdadır. Modernitenin getirdiği hız, değişim ve çeşitlilik karşısında tarihsel zaman anlayışına metaforik olarak yön ve bütünlük duygusu kazandıracakını düşündüğümüz bu çalışmanın, öğrenciler yanında alanla ilgili akademisyenlere katkı sağlayacağını umuyoruz.

Bir zaman haritası olarak İslam tarihi ve medeniyetine ilişkin müfredat içeren bütün sosyal bilim dallarında amatör, profesyonel tüm ilgililerin alanlarında yararlanabileceği dairevi cetvellerin Türk İslam Edebiyatı özelinde kullanımına dair çalışmanın sonunda bir örneklem sunulmuştur. (Bk. 5-13. şekiller) Geliştirilebilir olan bu örnekleme tema, Türk İslam Edebiyatının ilk eseri olan Kutadgubilig'den başlayıp Şeyh Galib'e kadar devam eden süreçte Türk İslam edebiyatının belli başlı şahsiyetleri üzerine bir örneklemdir. Bununla birlikte ilgili yüzyıla aidiyet fikrini güçlendirmek bakımından tema dışında kimi şahsiyet ve olaylara da yer verilmiştir. Temanın merkezinde olmayan bu tür girdiler italik olarak gösterilmiştir. Vefat tarihi yıl olarak kesin olmayan şair ve müellifler ile ait oldukları yüzyıl bilinmekle birlikte kaleme alındığı tarih tam olarak bilinmeyen eserler Cetvellerde ilgili yüzyılın ortası olan ellili yıllar hizasına yerleştirilmiştir.

2.2. Dairevi Cetvel Görselleri

Şekil 1: Hicrî 1. Yüzyıl-Milâdî 7. yüzyıl

Sarı çember hicrî yılları, beyaz çember milâdî gösterir. Cetvellerin ilk dairesine, milâdî yedinci yüzyıl başlangıcıyla hicrî takvimin başlangıç yılı arasında geçen süreyi göstermek için sadece bu yüzyıla mahsus olmak üzere ilave bir halka eklenmiştir.

Şekil 2: Hicrî 2. yüzyıl-Milâdî 8. yüzyıl

Yüzyıl tekabülleri bu yüzyıldan sonra aynı minvalde devam eder. On yıllık dilimler kalın çizgilerle belir-tilmiştir.

Şekil 3: Hicrî 5, Milâdî 11. yüzyıl

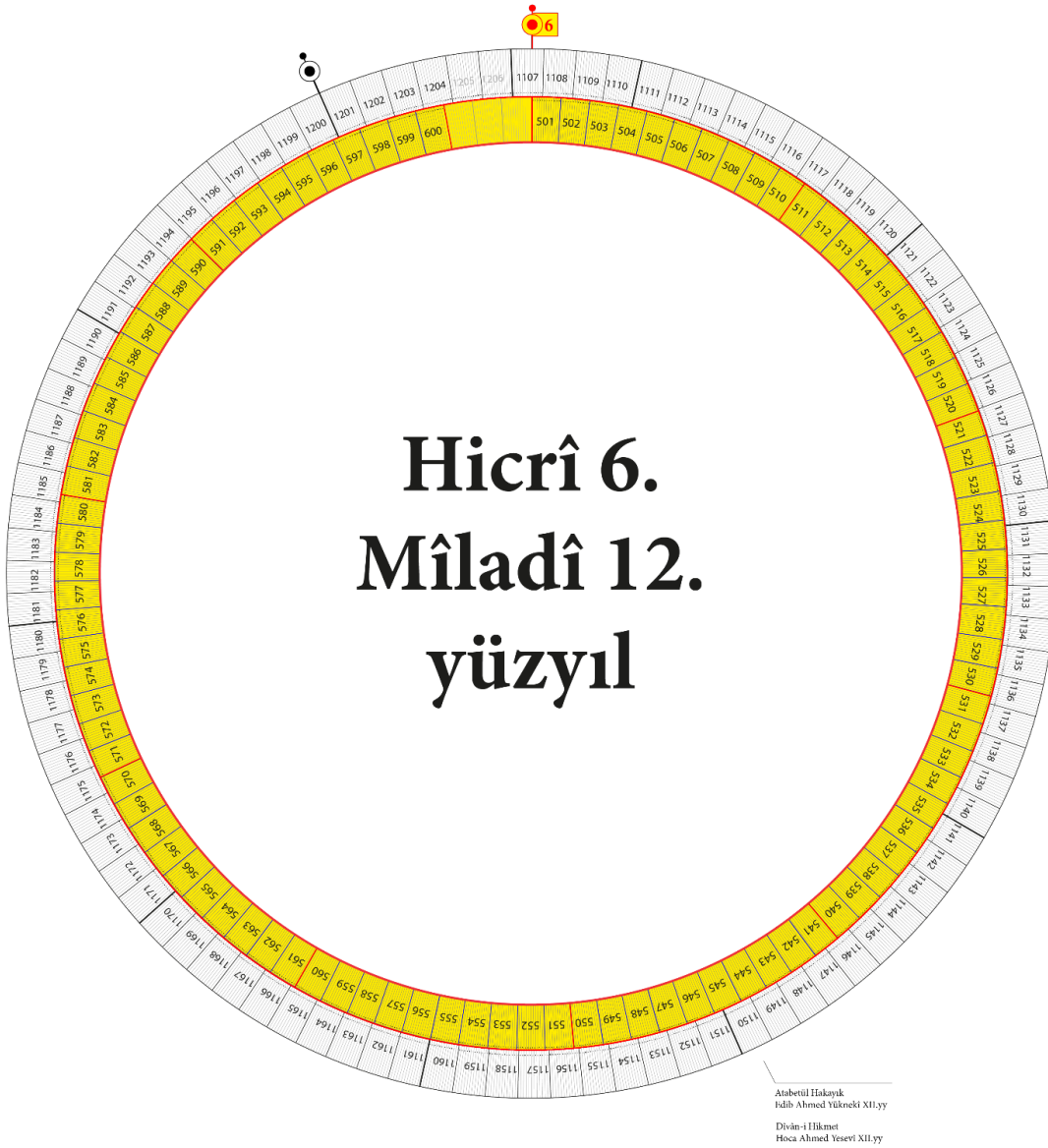

Şekil 4: Hicrî 4, Milâdî 10. yüzyıl

Sekil 5: Hicrî 5, milâdî 11. yüzyıl

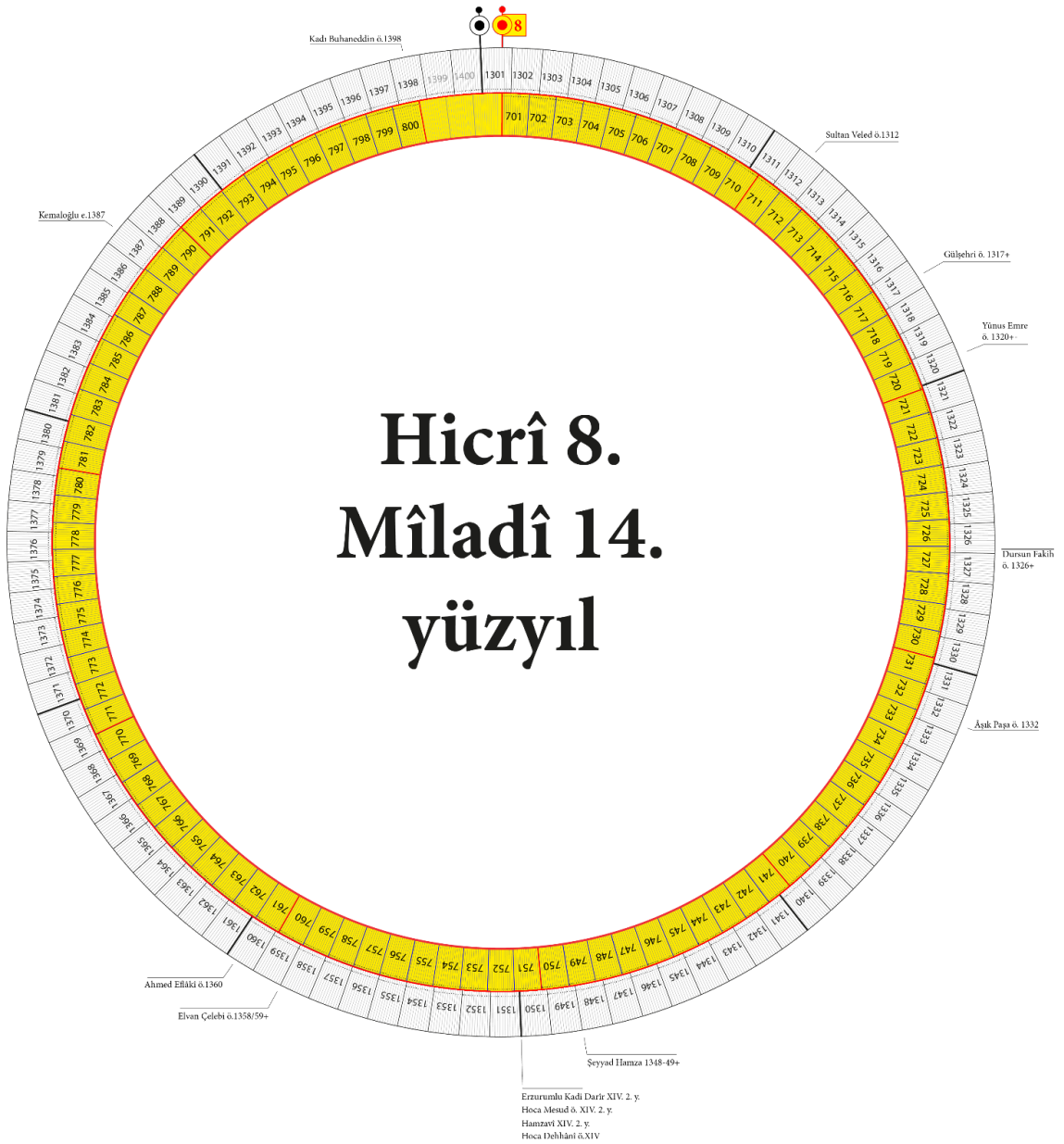
(Bu yüzyılla birlikte Türk İslam Edebiyatının ilk eserleri görülmeye başlar)

Sekil 6: Hicrî 6, milâdî 12. yüzyıl

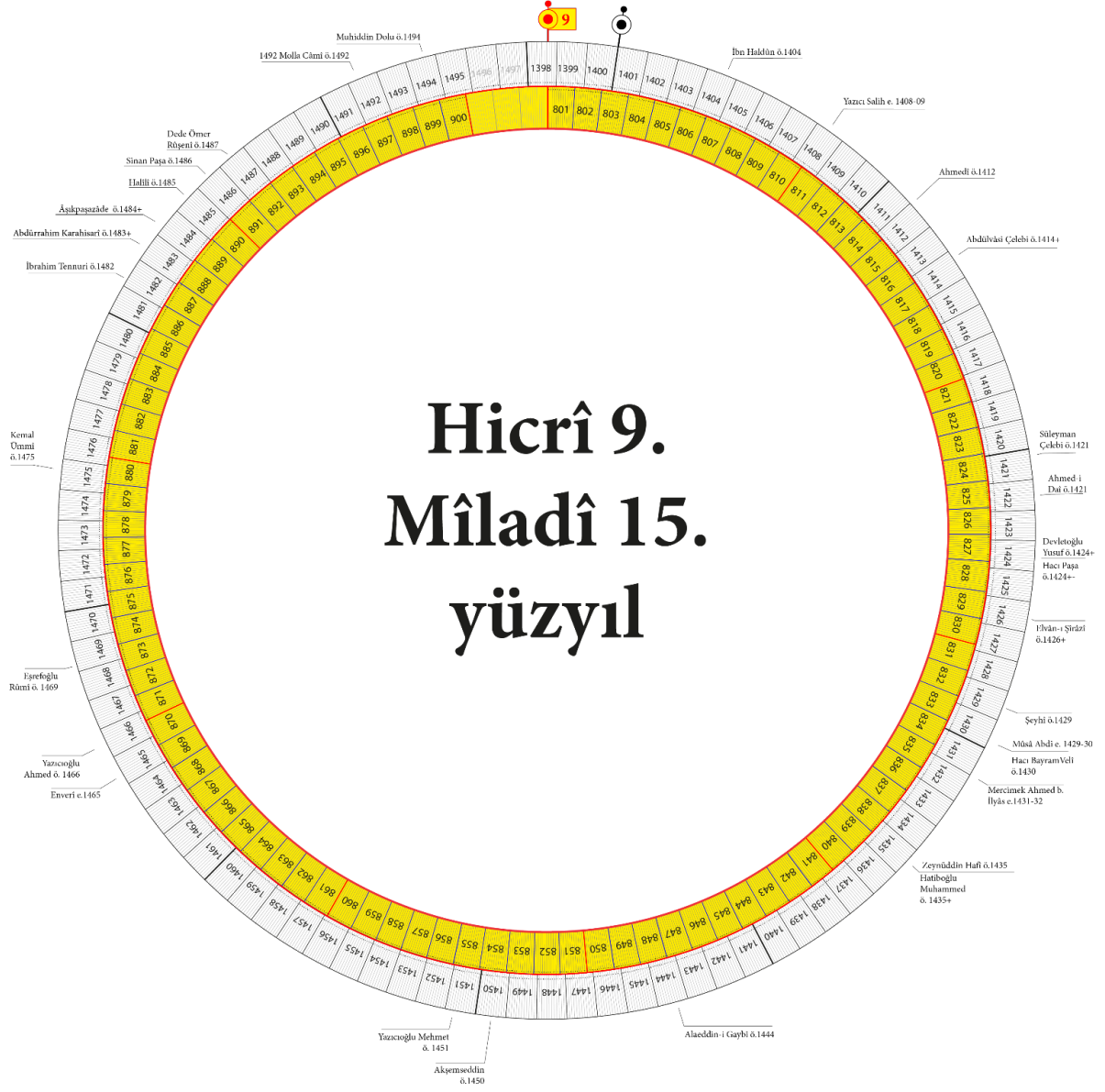

Sekil 7: Hicrî 7, milâdî 13. yüzyıl

Sekil 8: Hicrî 8, milâdî 14. yüzyıl
(Türk İslam Edebiyatının öne çıkan şahsiyetlerinin önemli olaylarla birlikte gösterildiği örnek dairevi cetvel)

Sekil 9: Hicrî 9, milâdî 15. yüzyıl

(Türk İslam Edebiyatının öne çıkan şahsiyetlerinin önemli olaylarla birlikte gösterildiği örnek dairevi cetvel)

Sekil 10: Hicrî 10, milâdî 16. yüzyıl
(Türk İslam Edebiyatının öne çıkan şahsiyetlerinin önemli olaylarla birlikte gösterildiği örnek dairevi cetvel)

Sekil 11: Hicrî 11, milâdî 17. yüzyıl
(Türk İslam Edebiyatının öne çıkan şahsiyetlerinin önemli olaylarla birlikte gösterildiği örnek dairevi cetvel)

Şekil 12: Hicrî 12., milâdî 17. yüzyıl
(Türk İslam Edebiyatının öne çıkan şahsiyetlerinin önemli olaylarla birlikte gösterildiği örnek dairevi cetvel)

Sekil 13: Hicrî 13, milâdî 18. yüzyıl

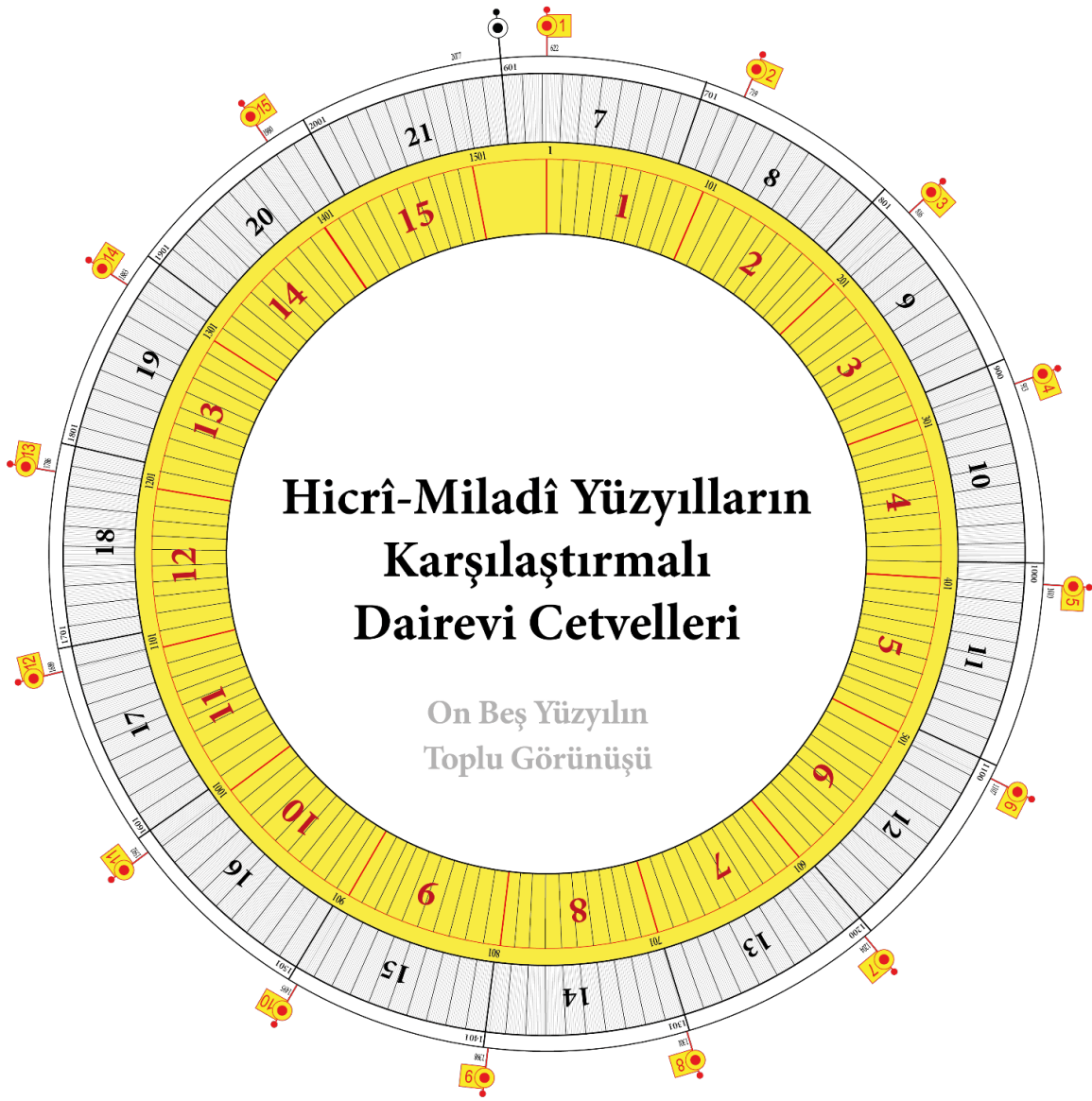

Sekil 14: Hicrî 14, milâdî 20. yüzyıl

Sekil 15: Hicrî 15, milâdî 21. yüzyıl

(Bu yüzyıl içinde bulunduğumuz ve devam etmekte olan bir zaman dilimi olması bakımından diğer dairelerden farklılık arz etmektedir).

Şekil 16: Toplu görünüm

(15 yüzyıllık hicrî-miladî 7 ila 21. yüzyılların *tekabüllerinin* toplu görünüşü. Hicrî yıllar sarı daire, miladî yüzyıllar beyaz daire üzerinde verilmiştir. Yüzyıllar ona yıllık bloklar halindedir)

Sonuç

Çalışmamızın ana konusu bir zaman temsili olarak tasarladığımız ve Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetvelleri adını verdiğimiz tasarımı tanıtılması olmuştur. Fakat tarihsel zamanla ilişkili olan konunun teorik ve pratik yönleri vardır. Bu yüzden çalışmaya öncelikli olarak teorik yönden değinilmiş; doğal zamana dayalı olarak tarihsel olayların zihnî inşasına zemin teşkil eden kronolojik zamanla başlanmıştır. Daha sonra tarihsel zamanın tartışılmasına geçilmiştir. Çalışmanın teorik bakımdan ana hedefi olan tarihsel zamanın toplumdan topluma farklılıklar gösterdiğine ve kimlikle ilgili olan bu hususun kendini dönemlendirmelerle açığa vurduğuna dikkat çekilmiştir. Çalışmanın pratik kısmına geçmeden önce zaman gibi metaforuz anlatılması mümkün olmayan soyut kavramın anlatımında çizgi metaforunun önemine dikkat çekilmiş, cetvel, tablo, çizelge gibi zaman temsil araçlarının temelinde bulunan çizginin tarih içindeki gelişim sürecine de yer verilmiştir.

Dünya çapında yaygınlık kazanmış olan Batılı tarihsel zaman anlayışının, zaman temsilleri olarak üretilen zaman ve tarih şeritlerine de yansıdığı görülmektedir. Bunun yanında enformasyon teknolojisinin durmaksızın gelişmesine bağlı olarak bilgiye ulaşmanın kolaylaşması ve kolay elde edilen envai çeşit bilginin kontrol edilemez derecede çoğalması gibi problemler, bilgi düzenleyici bir vasıta olarak kronolojiyi tarihsel zamanla birlikte düşünmenin önemini arttırmıştır. Dolayısıyla söz konusu durum karşısında İslam medeniyetine mensup kültürler için de kendi tarihsel zaman anlayışlarını yansıtacak, muhtemel dönemlendirme denemelerine zemin sunacak özgün zaman temsillerine ihtiyaç olacağı açıktır. Aynı zamanda tasarlanacak zaman temsillerinin pratik bakımdan kullanışlı olması, öğrenmeyi kolaylaştıran bir yapıda olması, bunun yanında medeniyet aidiyeti ve bütünlük fikrini besleyen bir yapıda olması da beklenecektir. Çalışmanın pratik kısmında mevzubahis tarihsel zaman anlayışını görselleştirmesi ve bu anlayış doğrultusunda yapılacak yeni dönemlendirmelere alt yapı teşkil etmesi amacıyla tasarlanmış bir zaman temsili olan Hicrî-Milâdî Yüzyılların Karşılaştırmalı Dairevi Cetvelleri tanıtılmıştır.

Türk İslam Edebiyatı vesilesiyle başlayan çalışmanın, tarih, ilahiyat, edebiyat, felsefe gibi diğer sosyal bilim alanlarında da öğrenci ve araştırmacılara tarih tabanlı bilgilerini derlemede yardımcı olacak, kronoloji ve tarihsel zaman algısının gelişiminde katkı sağlayacak bir eğitim materyal olarak kullanılabileceğini umuyoruz.

Kaynakça

- Altun, Adnan - Kaymakçı, Selahattin. "Zaman ve Kronolojinin Öğretiminde Bir Materyal: Zaman Şeritleri". *Turkish History Education Journal* 5/1 (2016), 157-192.
- Ata, Bahri. "1943'teki İkinci Millî Eğitim şurasının tarih eğitimi kararlarından birinin uygulanması: Bir histomapın yapım öyküsü." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory&Practice*, 8/(2) (2008), ss.335-353.
- Aydın, Cengiz. (1993). Cedvel. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde. (Cilt. 7, s. 214). İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Bıçak, Ayhan. *Tarih Felsefesi*. Dergâh Yayınları, 2019.
- Biruni, Ebu Reyhan El-. *Maziden Kalanlar (el-Âsarü'l-Bakiye)*. ed. Doğan Mert Demir. çev. D. Ahsen Batur. Selenge Yayınları, 2022.
- Dilgan, Hamit. "Takvimler ve tarih tekabülleri.". *İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi* 46, III s. (1957).
- Falk, Dan. *In search of time: The history, physics, and philosophy of time*. Macmillan, 2010.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Kâtib Çelebi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 06 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/katib-celebi>

- Hamidullah, Muhammed. “Hicri Takvim ve Tarihi Arkapları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (01 Ocak 2000).
- Kaplan, Mehmet. *Büyük Türkiye Rüyası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 14. Basım, 1998.
- Kemikli, Bilal. *Türk İslam Edebiyatı Giriş*. Emin Yayınları, 2016.
- Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press, 2004.
- Koselleck, Reinhart - Presner, Todd Samuel. *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford University Press, 2002.
- Köprülü, M. F. *Türk Edebiyat Tarihi*. Alfa Yayınları, 2009.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Tarih Araştırmalarında Usûl*. Kubbealtı Neşriyat - 6. Baskı / İstanbul.
- Lakoff, George - Johnson, Mark. *Challenge To Western Thought*, Basic Books, 1999.
- Le Goff, Jacques. *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Merriam-Webster Inc., “Matrix”, *Merriam-Webster Dictionary*, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/time> (Erişim Tarihi: 03 Aralık 2022).
- Morony, Michael G. “Bayn al-Fitnatayn: Problems in the Periodization of Early Islamic History”. *Journal of Near Eastern Studies* 40/3 (Temmuz 1981), 247-251. <https://doi.org/10.1086/372894>
- Okay, M. O. (1994). Edebiyat Tarihi. TDV *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 10, s. 403-405). İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Rosenberg, Daniel - Grafton, Anthony. *Cartographies of Time*. New York: Princeton Architectural Press, 1st ed., 2010.
- Sahillioğlu, Halil. “Sıvış Yılı Buhranları”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 27/1-2 (1967), 75-111.
- Sauvaget, Jean. *İslâm Dünyası Kısa Kronolojisi İslam dünyası: Kısa kronoloji*. çev. Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin - Faik Reşit Unat. Ankara Üniversitesi, 1963.
- Şimşek, A. *İlköğretim öğrencilerinde tarihsel zaman kavramının gelişimi ve öğretimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yahya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.
- Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, Kahire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1982.
- Unat, Faik Reşit. *Hicrî tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.
- Unat, Yavuz. “İslâm’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”. *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*. <http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/eser/371593/islam-da-ve-turklerde-zaman-ve-takvim>
- Uzun, M. İ. (1993). Cedvel. TDV *İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 7, s. 214-215). İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Üçer, İ. H. “Düşüncenin zamanları”. *Düşünen Şehir* 11 (2020), 38-45.
- Üçer, İ. H. (2017), İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi. Üçer, İ. H. (Ed.), *İslam Düşünce Atlası*, (s. 12-40), Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Yetkin, Suut Kemal - Unat, Faik Reşit. “Jean Sauvaget: İslâm Dünyası, Kısa Kronoloji”. *Bellekten* Cilt 27/Sayı 107 (Temmuz 1963), 513-514.
- Yıldız, Alim. “İlahiyat Fakülteleri Türk İslam Edebiyatı Bilim Dallarında Yapılan Çalışmalar”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9 (01 Mayıs 2007), 549-588.

Yılmaz, Recep. “Batıda ve Türk İslam Kültüründe Tarihsel Zaman Algısı”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (30 Ağustos 2022), 899-912. <https://doi.org/10.18506/anemon.1052023>

Zerubavel, Eviatar. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. University of Chicago Press, 2012.

İnternet kaynakları

Sanal 1: <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim: 27.12.2021

Sanal 2: <https://hicrimiladi.com> Erişim: 05 Eylül 2022

Sanal 3: <http://www.osmanlicagazeteler.org/TarihCevir.php> Erişim: 02 Kasım 2022

Sanal 4: <https://www.historyofinformation.com/image.php?id=3456> Erişim: 14 Eylül 2022

Sanal 5: <https://www.openculture.com/2016/07/joseph-priestley-visualizes-history-with-two-of-the-most-influential-infographics-ever-1769.html> Erişim: 05 Kasım 2022

Sanal 6: <https://exhibits.stanford.edu/dataviz/catalog/qj811tt1744> Erişim: 11 Ekim 2022

Sanal 7: <http://www.amuslimhomeschool.com/2014/10/printable-time-line-with-both-hijri-and.html> Erişim: 05 Kasım 2022

Sanal8: <http://talimterbiye.mebnet.net/Ogretim%20Programlari/2017-2018/OgerimProgramlari/sosyalBilgiler.pdf> Erişim: 05 Kasım 2022

Extended Abstract

As opposed to the measured aspect of time based on clocks and calendars that have become widespread around the world, there is also the relative aspect that reflects the different time understandings of cultures and civilizations. We call the systematically measured time chronological time, and the time that is valued according to the importance of events is called historical time. Historical time emerges as an objective understanding of time with its chronological aspect, and as a subjective understanding of time with its value and identity reflecting aspect. While the chronological aspect of historical time looks at practical life, the subjectivity it contains apart from chronological time is related to identity. Time is a concept that cannot be explained without metaphor due to its abstractness. Therefore, both the historical time and the chronological time on which it is based are expressed with the metaphor of line, either explicitly or implicitly. This metaphor, which is almost inevitable to be used in the representation of time, is an important tool that is used in dividing chronological time into intervals, as well as in dividing historical time. With the hegemony of Western civilization, the understanding of time, which was expressed as a straight line, dominated almost the whole world, and this understanding also showed itself in time representations. In this context, there is a need for time representations for cultures belonging to the Islamic civilization, which will reflect their historical understanding of time without breaking with chronology, and provide infrastructure for possible periodizations. The aim of our study is to contribute to the understanding of the concept of historical time at the theoretical level, and to introduce the Comparative Circular Tables of the Hijri Gregorian Centuries, which we think will provide a linear basis to the chronological dimension of Islamic history in general and Turkish-Islamic literature in particular.

The main purpose of our study is to contribute to the understanding of the concept of historical time. However, since historical time is a concept that is sometimes confused with chronological time, it would be appropriate to include the concept of chronology first in order to show the distinction between them. Chronologies are methods that provide time control, which is a requirement of social order, for longer processes than clocks and calendars. The existence of a chronology is essential to maintain the order of precedence and recency of events. From the absence of chronological knowledge, anachronism arises. Koselleck, from the sixth century onwards, points out that all chronologies, including the largely universalized Christian chronology based on the birth of Christ, are ultimately relative as products of particular cultures. Yet he underlines that every historically relative chronology is based on a time predetermined by nature. It reminds us that people do not exceed the time limits given by nature in advance, and even if they learn to manipulate these times technologically or medically, they still remain dependent on these limits. The thinker underlines that chronology borrowed from natural time is indispensable for a meaningful reconstruction of historical reality and historical events, and states that without chronological succession, any kind of history is not only meaningless but also impossible (Koselleck - Presner, 2002: 106,109). In Kütükoğlu, many other conditions of an event whose time of occurrence cannot be determined cannot be known; she points out the vital importance of chronology by stating that this situation will prevent making a correct assessment (Kütükoğlu, 1998: 15).

In the middle of the 18th century (1765), the English theologian and scientist Joseph Priestley brought a new understanding to the representation of history with his work *The Biography Table*. "Priestley's Chart of Biography was a surprisingly simple diagram, but nonetheless a landmark. The peculiarity of Priestley's table was that it was a simple area, measured with dates indicating distance at the top and bottom, as on a ruler. Priestley states the logic of what he is describing as "if a sheet of paper is divided into any equal area to indicate centuries or other intervals, it is clear that it will be a map that truly represents a particular part of universal time." According to Rosenberg and Grafton, who stated that his work was the first graphic to successfully compete with the matrix that had a normative structure for centuries, it was not only effective in showing the dates, but also in the 18th century. It also provided an intuitive visual analogy to the concept of progress that had become popular in the 20th century. Thus, in Priestley's chart, historical thought and new forms of graphic expression interacted (Rosenberg - Grafton, 2010, 19-20).

It is seen that time representations have undergone a developing process in terms of moderation and graphic character in the West, from the oldest ruler lists to Euseybius, from Euseybius to Priestley, from Priestley to timelines. Of course, depending on the prevalence of Western civilization, time representations have also developed as the worldwide reflections of Western time and historical time perception.

In our study, which has both theoretical and practical aspects, attention has been drawn to the subjective aspect of time, reflecting the understanding of the differences of cultures and civilizations, together with the chronological objective dimension. Emphasis is placed on the subjective aspect of historical time, which is more subjective than chronological time, and also the concept of periodization, which we think contributes to the understanding of the concept of historical time, is included. Then, while moving to the practical dimension of the issue, the importance of the line metaphor, which is an inevitable tool in reflecting the abstract time that cannot be explained without a metaphor, has been pointed out and the developmental process of this metaphor with various representations of time throughout history has been mentioned.

When it comes to the practical side of the issue, it has been pointed out that the straight line understanding of time that spread to the world with Western-based modernity shows the same prevalence in time representations, and in this context, it has been stated that cultures belonging to Islamic civilization need “time representations” which will reflect Muslims' historical understanding of time without breaking with chronology. The fact that there are few alternatives for these time representations, which generally reflect western-centered time classifications, and the thought that there is a need for various educational materials that will provide the infrastructure for the periodizations that will reflect the historical time understanding of Islamic civilization has led us to make a proposal in this direction.

Our aim in the design we made based on the mentioned evaluation is to contribute to the understanding of the concept of historical time at the theoretical level and to contribute to the historical consciousness through chronological adherence to the practical level. Therefore, in this context, we present the Comparative Circular Tables of the Hijri Gregorian Centuries as a time representation that we think will provide a basis for the chronological dimension of Islamic history in general and Turkish-Islamic literature in particular.

It is clear that in an environment where information technology is constantly developing, access to information becomes easier, and the exchange of easily obtained information increases uncontrollably, teaching materials will be needed to show that the chronological side of historical time information is at least classifiable. In our study, which is based on the Hijri and Gregorian calendar systems and aims to facilitate the comprehension of the periodizations as well as to encourage new periodizations, the functional comparison of the time calculation methods, which have a very important place throughout the history of humanity, of the 15th century, which coincides with the Hijri and Gregorian calendar, can be seen in a comprehensive way.

We hope that the study, which started on the occasion of Turkish-Islamic Literature, can be used as an educational material that will help students and researchers in other social science fields such as history, theology, literature and philosophy in compiling their history-based knowledge and contribute to the development of chronology and historical time perception.